

KUML 2021

KUML 2021

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Voldstedet Sallingholm

Proces, resultater og metodiske overvejelser

Af TURI THOMSEN

I september 2014 gennemførtes en arkæologisk undersøgelse af voldstedet Sallingholm i det nordvestlige Salling, Skive Kommune. Undersøgelsen blev gennemført som en fællesudgravning for de arkæologer, der deltog i pilotprojektet *Middelalderborge i Region Midtjylland*, og udgravningen var blot et af projektets mange tiltag. Projektet blev afsluttet i 2015 og efterfølgende evalueret med henblik på at danne grundlag for ansøgningen til et efterfølgende større projekt. Det er resultatet af udgravningen på Sallingholm, og de efterfølgende refleksioner angående proces og metodevalg, der bliver præsenteret og diskuteret i denne artikel (fig. 1).

Baggrund for undersøgelsen

I perioden 2010 til 2014 satte de 10 museer med arkæologisk ansvar i Region Midtjylland et arbejde i værk med at skaffe midler til at gennemføre et fælles forsknings- og formidlingsprojekt omhandlende borge og voldsteder i regionen.¹ Projektet fik navnet *Middelalderborge i Region Midtjylland*.²

Ideen til projektet udsprang af et fælles ønske om at skabe et fagligt kvalificerende samarbejde på tværs af de arkæologiske museer i regionen omkring de mange spor efter middelalderens borge, ofte også benævnt som voldsteder. Sådanne lokaliteter findes i større eller mindre grad i alle dele af landet og repræsenterer et emneområde med et stort uudnyttet potentiale for at akkumulere ny viden.

Tanken bag dette nye borgprojekt var bl.a. at genoptage arbejdet efter Vilhelm la Cour og Hans Stiesdal, der i 1957 fremlagde deres resultater i første bind om *Danske Voldsteder fra Oldtid til Middelalder* i det gamle Tisted Amt og et andet bind i 1963 om Hjørring Amt. Et arbejde der i Nationalmuseets regi var tænkt som en stor, landsdækkende og systematisk behandling af emnegruppen, som en pendant til det stort anlagte kirkeværk *Danmarks Kirker* (som stadig er i gang), mens voldstedsprojektet af forskellige årsager gik i stå efter andet bind.

Fig. 1. Oversigtskort, Skive Kommune, Museum Sallings ansvarsområde, med Sallingholms placering markeret med rødt.

Skive municipality, Salling Museum's area of responsibility. Sallingholm is marked in red.

Udgangspunktet for museernes fornyede fokus på borge og voldsteder var et ønske om at gennemføre en systematisk screening af hele regionen for kendte og ukendte voldsteder samt at skaffe ny viden om disse anlægs datering. Ideen bag var, at ny viden om borgenes antal og anlæggelsestidspunkt er hel nødvendig for at kunne fortælle deres historie. Ambitionen var desuden at vise, at god formidling er nært forbundet med forskning og omvendt. Det tværfaglige samarbejdsprojekt skulle sætte nye standarder for måden at udforske emneområdet på, men også for måden at fortælle borgenes historie på.³

Aktørerne bag projektet havde en klar forventning om, at den store udvikling indenfor især det digitale område ville resultere i helt andre og udvidede observationsmuligheder i forhold til, hvad man havde mulighed for tidligere, hvor f.eks. anvendelsen af flyfotografering endnu ikke konsekvent var taget i brug. Den systematiske screening skulle foregå ved anvendelse af de nyeste rekognosceringsmetoder, de såkaldte *ikke-destruktive* metoder såsom luftfotografering, droneoptagelser, adgang til 3D-terrænmodeller og geofysiske undersøgelser i form af elektromagnetisk induktion og georadar, alt sammen metoder der kunne udføres uden at foretage fysiske indgreb på lokaliteterne. Den tværfaglige dimension gjaldt også anvendelse af så mange relevante kildestudier som muligt med systematisk gennemgang indenfor fagområder som stednavnestudier, studiet af kartografiske kilder og skriftlige kilder.

Screeningen skulle give overblik, og derefter skulle begrænsede arkæologiske undersøgelser hjælpe med at skaffe bedre dateringer af anlæggene samt forbedret viden om anlæggenes udformning og funktion. Da dendrodatering regnes for at være en af de metoder, der kan give nogle af de mest sikre dateringer, under forudsætning af at der findes tilstrækkeligt veldokumenteret, daterbart træ, var det helt klart en målsætning i projektet, at de arkæologiske undersøgelser så vidt muligt havde til hovedformål at søge efter træ til datering af anlæggene.

De nye forskningsresultater skulle danne det nødvendige grundlag for nye fortællinger og nye måder at formidle på, både undervejs i processen ved at formidle borge og voldsteder ude i landskabet og til samlet at nå frem til ny viden om emneområdet. Ambitionerne var store, og drømmen var nok også, at erfaringerne derefter kunne bruges til at udarbejde en screenings- og dateringsmodel, der i bedste fald ville kunne udrulles over hele landet.

En af de væsentligste hovedtanker bag projektet handlede fra begyndelsen om, at formidling og forskning hænger sammen i en sådan grad, at det ene ikke bør foregå uden det andet.⁴

Projektet var delt op i to overordnede områder:⁵

- Et forskningsprogram med screening/rekognoscering – at identificere samtlige borganlæg/voldsteder i hele regionen ved hjælp af de ovennævnte metoder, indeholdende feltarkæologi/prøvegravning – for at finde daterbart tømmer og skaffe ny og mere sikker viden om borgenes anlæggelse.
- Et formidlingsprogram.

Projektet var først tænkt som et stort projekt, men man besluttede at indlede hovedprojektet med et etårigt pilotprojekt af eksperimenterende karakter. Hensigten med at give de 10 museers fagfolk og eksterne samarbejdspartnere

mulighed for i fællesskab at afprøve de forskellige planlagte tiltag med henblik på at kvalificere udvælgelsen af metoder og arbejdsform forud for en ansøgning til det efterfølgende fælles hovedprojekt.⁶

Pilotprojektet

Formålet med pilotprojektet var at afprøve et udvalg af ikke-destruktive metoder til screeningsdelen af projektet. Der var en forventning om, at en sideeffekt ved anvendelsen af de ikke-destruktive metoder ville være en vis form for mønstergenkendelse, der kunne være med til at styrke jagten på en genkendelig *borgstruktur*, altså diagnosticering af en 'borg'.⁷ Til pilotprojektet blev der udvalgt fire testområder, hvor både det fulde kildemæssige screeningsprogram og afsøgningen med de ikke-destruktive metoder skulle afprøves, og i disse områder skulle der også gennemføres prøvegravninger på aktuelle lokaliteter med henblik på at finde egnet tømmer til datering (fig. 2). Derudover afprøvedes hovedprojektets formidlingsdimension med forskellige tiltag, som ikke vil blive behandlet i nærværende artikel.

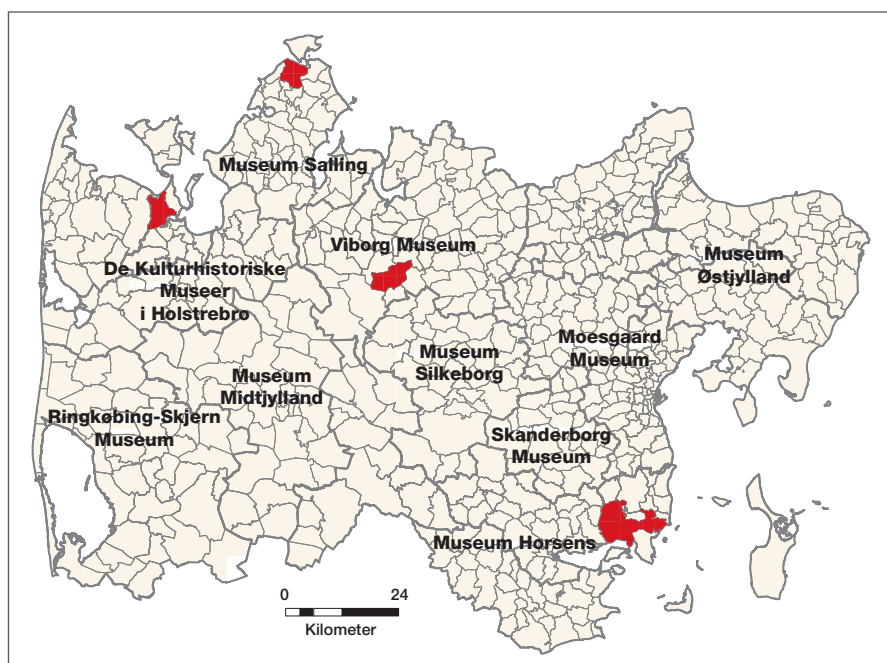

Fig. 2. De fire testområders placering i Region Midtjylland. – Genskabt efter: Henningsen, Hjerminde, Krantz & Thomsen 2012, s. 4.

The four test localities in Central Denmark Region marked in red.

På baggrund af de erfaringer, man gjorde sig i løbet af pilotprojektet, var det hensigten at udforme en fælles manual for undersøgelser af voldsteder og lignende anlæg.⁸ En egentlig udgravningsmanual skulle udarbejdes på baggrund af de generelle erfaringer fra de udvalgte testområder, og hovedvægten skulle lægges på de erfaringer, der udsprang af en fællesgravning for samtlige deltagende arkæologer i projektet.

Lokaliteten, fællesgravningen skulle foregå på, skulle helst være træfsikker af hensyn til behovet for at finde daterbart tømmer. Derudover var det væsentligt med en 'sikker' lokalitet i forhold til projektets ambitiøse formidlingsdel bl.a. med forventningen om et højt presseopbud.

Lokaliteten Sallingholm og forudsætningerne for udgravningen i 2014

Stedets placering og topografi

Voldstedet Sallingholm,⁹ beliggende i Åsted Sogn, i det nordvestlige Salling i Museum Sallings ansvarsområde, blev udvalgt til at være stedet for pilotprojektets fællesgravning.¹⁰

Fig. 3. Den nordvestlige del af Salling. Sallingholm i Hinnerup Ådal, markeret med rødt. Northwest Salling. Sallingholm, in the Hinnerup river valley, is marked with a red dot.

Voldstedet er beliggende i Hinnerup ådal, hvor åen løber mod nord ud i Fursund, Limfjorden. Ådalen, kaldet Nøreng, er en tidligere fjordarm til stenalderhavet. Det gamle åløb slynger sig fortsat omtrent i midten af ådalen og fungerer, sammen med en del gravede dræn- og skelgrøfter, som afløbskanal for engens mange jordstykker (fig. 3).

Den største del af vandet i Hinnerup Å er siden 1927 blevet ledt ud i Fursund via en gravet kanal langs østsiden af ådalen. Kanalen inddæmmes i den sammenhæng af en kraftig dæmning ud mod engen i vest. For at dræningen af engen skulle fungere effektivt, er det gamle åløb ude i ådalen igen og igen blevet rensat op og rettet ud, bl.a. også i det område hvor voldstedet Sallingholm er lokaliseret. Her har man på et tidspunkt gravet sig igennem det, der ved undersøgelsen i 2014 viste sig at være en bank, som ikke tidligere har været registreret. Den udtørring, der skulle gøre engen mulig at opdyrke, har desuden resulteret i et kollaps af det organiske materiale og engens tørv. Dette kollaps har reduceret eksisterende højdeforskelle og har dermed sammen med opdyrkningen udvisket konturerne af de fysiske kulturhistoriske spor i den ellers flade fjordbund.

Fig. 4. Skansenhøj set fra NV. 2014. – Dronefoto: Esben Schlosser Mauritsen.
Skansenhøj seen from the northwest.

Fig. 5. Kortudsnit, høje målebordsblad 1842-99, der viser de to voldsteder (Sallingholm markeret med rødt), Galgehøj, Gl. Åsted, kirken og herregården Østergaard.

Topographical map (detail), 1842-99, showing the two castle mounds, as well as Galgehøj, Gammel Åsted, the church and the manor Østergaard. Sallingholm is marked with a red dot.

Kanallægningen af åen kombineret med dræning har på en gang gjort ådalen mere tør, end den har været på voldstedets opførelsestidspunkt, men lægningen og dræningen har samtidig også sat gang i en proces med sammensynkning og kollaps af det organiske materiale, der igen har krævet en fornyet indsats mod tilstrømmende vand. Det kan derfor være svært at danne sig et indtryk af, hvordan vandstanden har været, da voldstedet blev anlagt, men der kan ikke herske tvivl om, at voldstedet bevidst er placeret ude i det sumpede terræn. Det kan lejlighedsvist have været omsluttet af vand således, at den smalle dæmningsvej til ådalens østside har været eneste adgangsvej. Den vanskeligt tilgængelige beliggenhed har uden tvivl indgået som en del af stedets forsvar.

Inde på fast grund, ca. 200 m øst for Sallingholm, ligger endnu et voldsted; det meget markante og fredede voldsted, Skansenhøj¹¹ (fig. 4). Dæmningsvejen ude fra Sallingholm går så at sige 'i land' lige ved Skansenhøj. Vejens alder og udstrækning er endnu ikke afklaret, men dens forløb går i dag i et let slyng forbi Skansenhøjs markante volde og videre mod øst igennem et stort inddiget og voldomkranset areal, der tolkes som en del af Skansenhøj-anlægget, selvom det endnu ikke er integreret i den eksisterende fredning. Fra Skansenhøjs inddigede område fortsætter vejen mod øst, som den gennemgående vej igennem lokaliteten Gl. Åsted, der på det høje målebordsblad for området i midten af 1800-tallet ses at have omfattet fem-seks gårde på den tid. Åsteds middelalderlige kirke befinder sig knapt 1 km syd for Gl. Åsted og endnu ca. 500 m længere mod syd findes den fredede, middelalderlige herregård, Østergaard (fig. 5).

Fortællingen om stedet før undersøgelsen i 2014

Det er oplagt, at der gennem tiden, med to voldsteder beliggende så tæt på hinanden, er søgt efter en eller anden form for sammenhæng mellem Sallingholm ude i engen og Skansenhøj inde på det tørre land. Derudover har person- og lokalitetsnavne samt slægtsforhold kendt fra de skriftlige kilder ledt til, at voldstederne er blevet betragtet som forgængere til herregården Østergaard.

Voldstedet, der i nyere tid er kendt under navnet Sallingholm, er omtalt som sådan allerede i 1768 i Erich Pontoppidans danske atlas.¹² Her er det nævnt, at der i gammel tid, ifølge traditionen, skulle have stået "et Slot, kaldet Sallingholm" i kæret vest for Åsted, og at der i tidens løb skulle være gravet mange grundpæle op og brugt i bøndernes huse. I denne forbindelse falder også en bemærkning om, at der på heden findes "Levninger af fiendlige opkastede Skandser", som tilsvarende må henvise til voldstedet Skansenhøj, deraf den senere benævnelse af stedet, men uden at det fremgår, hvilke fjender det kunne dreje sig om.

Fra midten af 1800-tallet findes lokaliteten beskrevet og skitseret i arkivalske indberetninger til Nationalmuseets Topografiske Arkiv¹³ ved hhv. Rasmus Henrik Kruse i 1844 og senere i 1869, H.C. Strandgaard, sidstnævnte benævner stedet Holmshøj (fig. 6 og 7). På begge opmålingsskitser findes de to voldsteder indtegnet: Sallingholm er markeret med to ovale holme på østsiden af åen, og begge skitser viser den omtalte dæmningsvej, som mere eller mindre direkte strækker sig mellem de to voldsteder. På begge opmålingsskitser er den centrale del af voldstedet Skansenhøj tydeligt angivet med sine markante volde og grave. Det er dog kun H.C. Strandgaard, der for Skansenhøj har medtaget det inddigede areal på østsiden af anlægget.

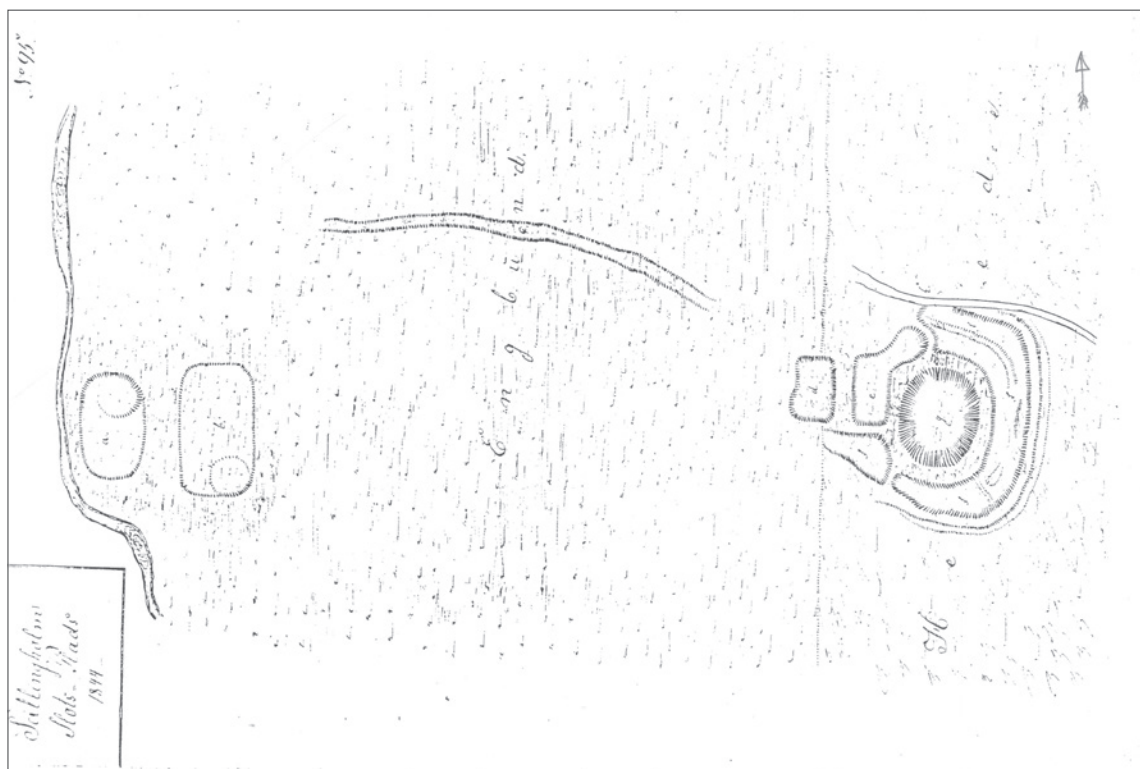
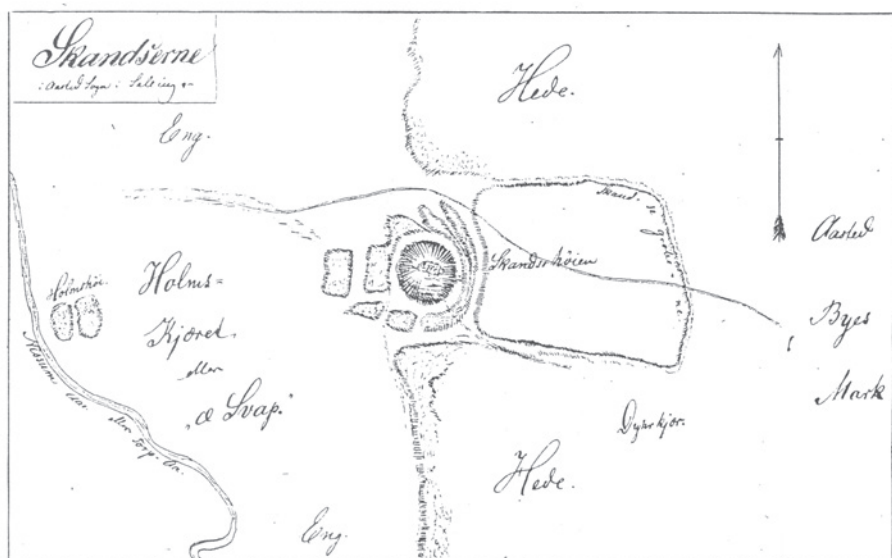

Fig. 6. De to voldsteder. Til venstre i billedet, lige øst for Hinnerup Å, ses Sallingholm, i form af to ovale markeringer. I midten er dæmningsvejen angivet med sit østvest-orienterede forløb, og til højre i billedet er voldstedet Skansenhøj markeret. – Efter Rasmus Henrik Kruses indberetning til Nationalmuseet 1844.

The two castle mounds. On the left is Sallingholm, indicated by two oval marks just east of the watercourse Hinnerup Å. In the centre, the E-W causeway and on the right the Skansenhøj castle mound.

I artiklen fra 2010 “Sallingholm – og ‘kongerne af Salling”¹⁴ skrevet af områdets lokale arkivar, Knud Erik Jacobsen, får man et udmærket indblik i, hvordan den samlede fortælling om Sallingholm og Skansenhøj har været frem til undersøgelsen i 2014. Det fremgår af artiklen, at de to voldsteder samlet tolkes som et muligt magtcenter for Salling i 1200-tallet og begyndelsen af 1300-tallet.¹⁵ De to voldsteder formodes at have afløst hinanden. Ifølge den lokale tradition har man anset Sallingholm for at være det ældste af de to anlæg delvist begrundet i voldstedets udseende. De to ovale, indbyrdes adskilte forhøjninger har hver en cirkelrund markering i Rasmus Henrik Kruses registrering af anlægget. Disse runde markeringer tolker Jacobsen efterfølgende som mulige spor efter tårne (en såkaldt barfred på hver), hvilket skulle indikere, at der typologisk set er tale

tegnet 1869 af H. C. Strandgaard, Søløse.

Fig. 7. Sallingholm/Holmskær ude i Holmskæret eller "æ Svæp" øst for åløbet, dæmningsvejen og centralt i billedet er voldstedet Skanseshøj, hvor også det inddigede areal mod øst er medtaget. – Efter H.C. Strandgaards registrering til Nationalmuseet 1869.

Sallingholm and the causeway east of the watercourse. In the centre, the Skanseshøj castle mound with the dike-enclosed area to the east.

om den enkleste og ældste form for forsvarsborg: et tårn på en banke. Bankerne er beskrevet som bestående af opfyld opført på pælefundamenter af egetræ. Forestillingen om bankernes egetræsfundering skyldes i hovedsagen de mange forlydender om, at der flere gange igennem årene skulle være rykket egetræ op i området. Dette er omtalt allerede hos Pontoppidan i 1768.¹⁶ Omkring 1960 har man kendskab til, at der blev taget seks, tilspidsede egestolper op på en gang. Disse blev fundet opbevaret lokalt i et udhus så sent som engang i 1980'erne (fig. 8).

Både i 1978 og igen i 1985 blev der optaget tilspidsede egestolper, der var skredet ud i det gamle åløb, formodentlig pga. de gentagne oprensninger af åløbet. Det var en af disse stolper, der i 1991 på lokalt initiativ, blev sendt til dendrodatering. Stolpen dateres til et fældningstidspunkt omkring år 1275, hvilket er det første forsøg på at skaffe faktisk viden om voldstedets alder. Resultatet tolker Jacobsen som dokumentation for, at anlægget er opført i 1275.¹⁷

Forfatteren beskriver Sallingholm som den lokalitet, der visse steder i det skriftlige materiale omtales som Næsum, og han er af den opfattelse, at det er denne lokalitet, som Jens Mikkelsen Krabbe "skrifer sig til" i 1347 benævnt som "Holm" og "Næsum", og som efterfølgende gik videre til hans søn.¹⁸

I artiklen beskrives voldstedet Skansehøj som et såkaldt 'motte-anlæg'. Ud fra anlæggets udseende og konstruktion med et voldomkranset centralanlæg og et større inddiget areal på østsiden af anlægget til økonomibygninger og dateres på dette grundlag typologisk til begyndelsen af 1300-tallet.¹⁹ De to voldsteder anses ikke for at være opført på samme tid, men de kan godt have eksisteret og været i funktion samtidigt. Begge anlæg betragtes af forfatteren som nedbrudt som følge af Margrete I's forbud mod privat borgbyggeri udstedt i 1396.²⁰ Denne forklaring på voldstedernes ophør og nedbrydning ses bekræftet af og knyttet til anlæggelsen af den nærliggende middelalderlige herregård Østergaard, hvis ældste dele (vestfløjen) er dendrodateret til ca. 1470 og dermed, meget passende, fra tiden efter det omtalte forbud.

Voldstederne som helhed tolkes således som forgængere til herregården Østergaard. Det fremgår ikke, om Jacobsen forestiller sig en konkret, fysisk flytning af bygninger og indbo ved voldstedernes nedlæggelse, eller om der måske snarere er tale om flytning af funktionen som herresæde for den magtfulde Krabbeslægt, til en mere belejlig beliggenhed. Herregården Østergaard kan

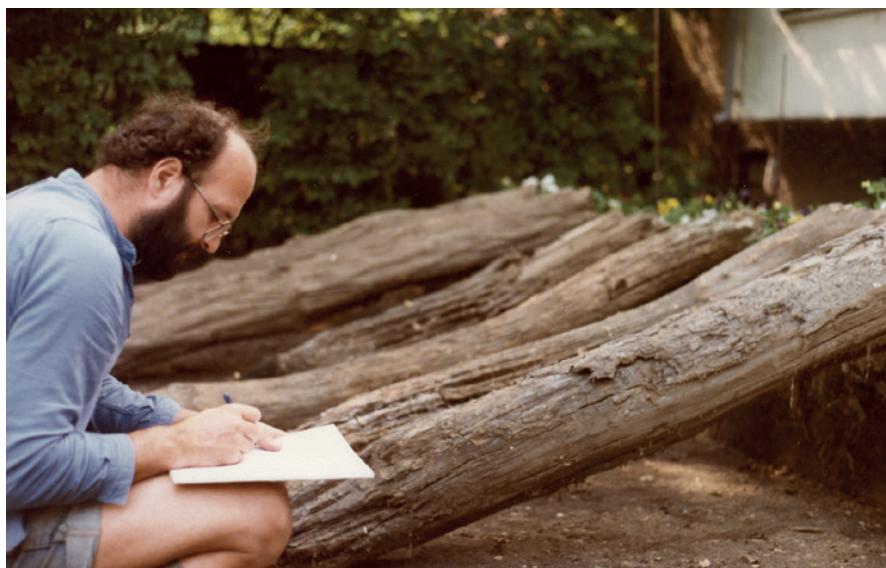

Fig. 8. Den lokale arkivar, Knud Erik Jacobsen, der i 1985 registrerer de seks oprykkede egetræsstolper, der siden 1960'erne havde ligget bevaret i et lokalt udhus. – Foto: Sundsøre Lokalarkiv.

The local archivist, Knud Erik Jacobsen, who, in 1985, recorded six oak posts that had been removed and then preserved in a local outbuilding since the 1960s.

i de skriftlige kilder dokumenteres som Krabbeslægtens stamhus, siden den første af denne slægt, Lucas Krabbe direkte “skriver sig til” Østergaard i 1495.

Uanset de mange mulige fortolkninger og overvejelser, der udspringer af de manglende muligheder for at stedfæste de lokalitets- og gårdsnavne, der findes i det skriftlige materiale i forbindelse med personnavnene, virker det meget troværdigt og rimeligt veldokumenteret, at den mægtige Krabbeslægt, som med sikkerhed kan knyttes til herregården Østergaard, også med en vis sandsynlighed kan knyttes til “voldstedskomplekset” i Nøreng.²¹

Ovenstående er en kort beskrivelse af, hvilken fortælling og hvilken viden man havde om voldstedet, før det blev valgt som lokalitet for pilotprojektets fællesgravning. De omtalte indberetninger til Nationalmuseet samt oplysninger om de oprykkede stolper gjorde, at der var gode chancer for at finde daterbart træ. Stedet var desuden veldokumenteret i det skriftlige kildemateriale, hvilket bragte håb om, at en mere præcis datering ville give fornyet mulighed for fokuseret kildesøgning. Stedet lå uopdyrket hen og skønnedes derfor også at være velegnet som testlokalitet for den ikke-destruktive del af pilotprojektets rekognosceringsprogram. Sidst, men ikke mindst, var der ikke tidligere gennemført arkæologiske udgravninger på stedet, hvilket betød, at næsten en hvilken som helst ny faktuel information om de fysiske spor på stedet ville kunne bidrage med ny viden.

Rekognoscering, prøvegravning og ikke-destruktiv arkæologi forud for undersøgelsen i 2014

Detektorafsøgning

Allerede før forarbejdet til det regionale pilotprojekt havde Museum Salling emneområdet “borge og voldsteder” med i museets undersøgelsesstrategi *Magtens geografi* i 2008. Baggrunden var et ønske om at foretage en systematisk dokumentation af samtlige voldstedslokaliteter og aflyse fejltolkninger af lokaliteter i museets ansvarsområde. Med i planen for denne dokumentation var over tid at gennemføre detektorafsøgning på alle relevante, ikke-fredede voldstedslokaliteter. En sådan systematisk gennemgang skulle være en del af museets registrering med henblik på sikker lokalisering af ukendte voldsteder. Hensigten var at undersøge, om der ved en systematisk detektorafsøgning ville afspejle sig et mønster i fundsammensætningen, f.eks. fund af genstande med høj status. Derfor havde museet allerede i 2009 taget kontakt til Thy-Mors Detektorforening for at sætte gang i et samarbejdet, hvor netop Sallingholm blev valgt som første reelle lokalitet i 2010. Blandt de relativt få fund, der blev

Fig. 9 og 10. Malmgryde-øre SMS1135x2 og Malmgryde-tå SMS1135x3, fundet under detektorafsøgning i 2010 udført af Thy-Mors Detektorforening i samarbejde med museet. – Foto: Museum Salling 2011.

Bronze pot lug SMS1135x2 and bronze cauldron leg SMS1135x3 found during a survey carried out in 2010 by Thy-Mors Detector Association in collaboration with Museum Salling.

gjort ved denne første detektorafsøgning, var bl.a. dele af en såkaldt malmgryde (fig. 9 og 10).

Fundstederne på lokaliteten blev naturligvis registreret. Detektorafsøgningen blev i første omgang kun gennemført på østsiden af åen, da vi på dette tidspunkt endnu ikke var klar over, at der også fandtes dele af anlægget på vestsiden af vandløbet. Systematisk detektorafsøgning kom som nævnt også til at indgå som en del af pilotprojektets plan for ikke-destruktive undersøgelser.²²

Prøvegravningen 2013

På trods af at lokaliteten forekom meget veldokumenteret, ønskede pilotprojektets arbejdsgruppe for en sikkerheds skyld at gennemføre en mindre prøvegravning på stedet.²³ Ønsket om prøvegravning var hovedsageligt begrundet i, at projektet ikke kunne risikere, at 'der ikke var noget at komme efter'. Den største bekymring var nok, at de synlige forhøjninger i landskabet skulle vise sig at være naturligt dannede sandbanker e.l. i fjordbunden, uden spor efter menneskeskabte kulturlag, og at hele fortællingen om 'et slot' ude i engen blot skulle vise sig at være et folkesagn (fig. 11).

Fig. 11. Fundstedet af detektorundersøgelsens relativt få fund indmålt på luftfoto med indlagte højdekurver og de tre søgegrøfter fra 2013 indtegnet på luftfoto.

The find sites for the metal-detector survey's relatively few finds, marked on aerial photograph, together with contour lines and the three trial trenches dug in 2013.

Under prøvegravningen trak en rendegraver tre søgegrøfter. Felt 1 og felt 2 blev trukket imellem de tre højeste steder i terrænet. Derudover blev der ligeledes trukket en ekstra og mindre grøft, felt 3, der hurtigt viste sig at indeholde den samme type lag, og som dermed repræsenterede det samme stratigrafiske billede, som det der blev iagttaget i de øvrige to felter.

Lagsammensætningen, der viste sig i profilerne, kunne uden videre erkendes som spor efter menneskeskabte aktiviteter, mest overbevisende var de lagte tørv, der viste sig at være hovedbestanddelen i de anlagte bankers opbygning (fig. 12).

Pilotprojektets øvrige rekognosceringsprogram

Pilotprojektets rekognosceringsprogram (geofysiske undersøgelser, detektorafsøgning, droneopmåling, luftfotografering og en afsøgning af områdets borgindikerende stednavne samt en gennemgang af det eksisterende skriftlige kildemateriale) var overordnet set sammensat med henblik på at finde frem til ukendte og hidtil uidentificerede voldstedsanlæg. Da Sallingholms beliggenhed i forvejen var kendt, fik metoderne med luftfotografering og identifikationen af borgindikerende stednavne ikke videre betydning for forståelsen af vold-

stedet og vil derfor ikke blive berørt yderligere i denne artikel.²⁴ Resultatet af den systematiske gennemgang af de historiske kilder vender vi tilbage til senere i forbindelse med gennemgangen af resultaterne af den arkæologiske undersøgelse.

Pilotprojektet valgte at afprøve to forskellige ikke-destruktive rekognosceringsmetoder i form af elektromagnetisk induktion og georadar. Begge metoder, som i udgangspunktet er udviklet til jordbundsanalyser bl.a. til brug i landbruget, kan samlet set beskrives som metoder, der reaktivt udnytter, at forskellige sammensætninger af jordbunden og diverse strukturer under terrænoverfladen resulterer i forskellige analyseresultater. I teorien burde tilstedeværelsen af forskellige fysiske kulturhistoriske spor i et eller andet omfang forventes at kunne give en eller anden form for udslag i målingerne. Tanken er, at vi med lidt øvelse over tid vil blive i stand til at aflæse og fortolke analyseresultaterne i forhold til de arkæologiske spor på en mere brugbar måde. Det er stadigvæk en relativ ny arbejdsmark, hvor der kun er gennemført relativt få systemati-

Fig. 12. Østprofilen i søgegrøft, felt 1, der viser de mange lagte tørv, som banken bestod af. SMS1135F20. – Foto: Turi Thomsen.

East section, trench 1, showing the many layers of turves the bank was made of.

ske forsøg, f.eks. ved voldstederne i Hald-området syd for Viborg.²⁵ Der er endnu ikke opbygget en tilstrækkelig fortrolighed med analyseresultaternes fortolkning og viden om instrumenternes indstilling i forhold til kulturhistorisk rekognoscering. For at nå frem til om metoderne overhovedet egner sig til at indgå i den arkæologiske efterforskning, vil man skulle gennemføre mange forsøg på mange lokaliteter. Det vil kræve en fuldstændig systematisk tilgang i et samarbejde mellem erfarne arkæologer og fagfolk indenfor de forskellige typer ikke-destruktive metoder for at udvikle kompetencer til at aflæse analyseresultater korrekt. I teorien burde udviklingen af en fælles faglighed kunne bidrage til ny viden, men vi har endnu meget at lære.

Af forskellige tekniske årsager kom der kun brugbare analyseresultater ud af den elektromagnetiske undersøgelse.²⁶ Denne blev præsenteret med målinger og data fra to forskellige dybder under terræn og med to forskellige intensiteter. Den visuelle fremstilling af analyseresultaterne gav ikke et umiddelbart forståeligt resultat set fra et arkæologisk perspektiv. Men sammenholdt med droneopmålingen kombineret med den efterfølgende arkæologiske undersøgelse på stedet kan der identificeres flere genkendelige strukturer, som faktisk kunne indeholde spændende perspektiver for nærmere analyse: Hvad er det, vi ser, og hvorfor slår resultatet ud, som det gør? Der var desværre hverken tid eller midler i pilotprojektet til at foretage en sådan systematisk gennemgang af analyseresultaterne målt op imod de helt konkrete fysiske spor (fig. 13).

Efter rekognosceringsprogrammets forsøg med brugen af ikke-destruktive undersøgelser står det helt klart, at det bedste indtryk af, hvad der gemte sig under engens græs, opnåedes med adgangen til 3D-terrænmodeller, de såkaldte Lidar-skanninger, og den udførte droneopmåling.²⁷ Når man ser på Lidar-skanningen af området (fig. 14), er det slående, i hvor høj grad den matcher de gamle opmålingsskitser. Med den høje detaljeringsgrad, der fremgår af droneopmålingens terrænmodel, er det helt tydeligt, at denne metode i forhold til Sallingholm giver den bedste forståelse af anlæggets udstrækning (fig. 15). Det giver muligvis sig selv, at terrænmodellering virker bedst på steder, hvor der rent fysisk findes større terrænforskelle. Således fremtræder anlæggets dele markant tydeligere i de mindre opdyrkede områder end i de områder, der har været mere intensivt opdyrkede og drænede. Men selv på vestsiden af åen, hvor dyrkning og dræning næsten har udvisket konturerne for det blotte øje efter en opbygget banke, kunne den spores i terrænmodellen.

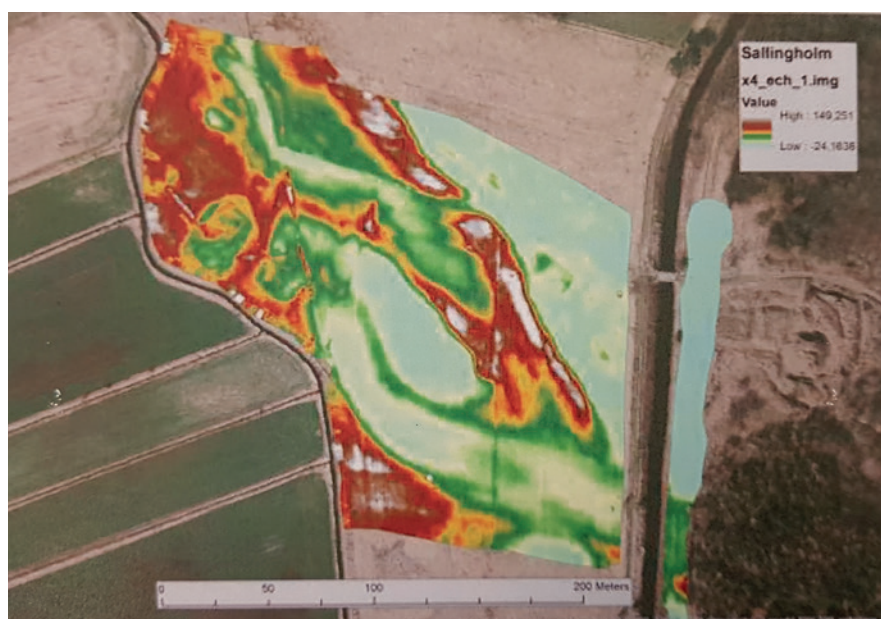

Fig. 13. Det umiddelbart mest forståelige analyseresultat af den elektromagnetiske undersøgelse i 2014. – Efter Balslev Greve, Humlekrog Greve og Nørgaard 2015, s. 13.

The most readily comprehensible of the results of the geophysical survey undertaken in 2014.

Resultaterne fra rekognosceringerne blev i større eller mindre grad benyttet som udgangspunkt for den endelige placering af udgravningsfelterne til fællesgravningen. Et af pilotprojektets hovedideer var at skaffe så sikker en datering som muligt, derfor blev udgravningsfelterne lagt der, hvor det formodedes, at der var den bedst mulige chance for at støde på dokumenterbart tømmer; helst fra konstruktioner og helst i et tilstrækkeligt stort antal til at give et sikkert dateringsresultat. Derudover forventedes udgravningen naturligvis at give ny viden om stedet, der endnu ikke havde været udsat for arkæologiske undersøgelser.

Baggrunden for udgravningsfelternes placering

Ved forundersøgelsen i 2013 begrænsede vores kendskab til anlæggets udstrækning sig til de arkivalske indberetninger samt til højdekurver indsat på et luftfoto eller kortudsnit. Det var, hvad der var at forholde sig til ift. placeringen af de tre søgegrøfter. Felt 1 og 2 blev lagt, så de strakte sig imellem de visuelt højeste punkter på stedet. Den tredje grøft, felt 3, blev kun til en

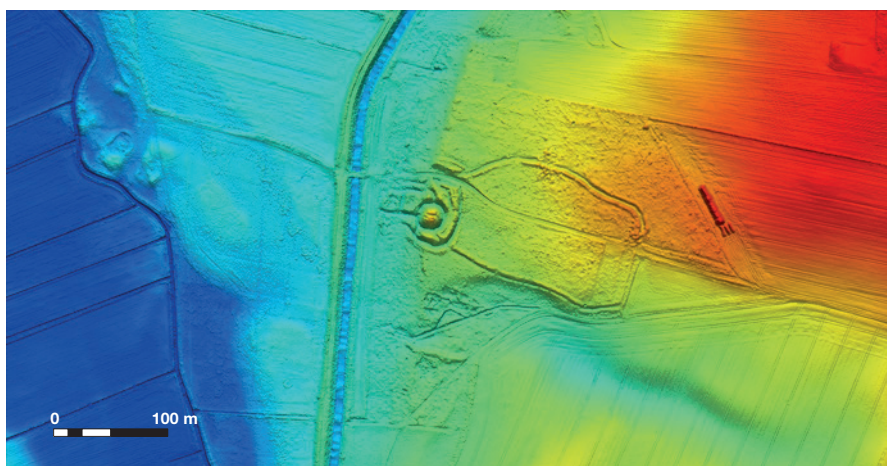

Fig. 14. Både Sallingholm, voldstedet ude i engen, dæmningsvejen og det fredede voldsted Skanseshøj fremgår tydeligt af Lidar-skanningen over området. 2015.

Sallingholm, the castle mound in the meadow, the causeway and the Skanseshøj castle mound are all easily identified on the Lidar scan of the area.

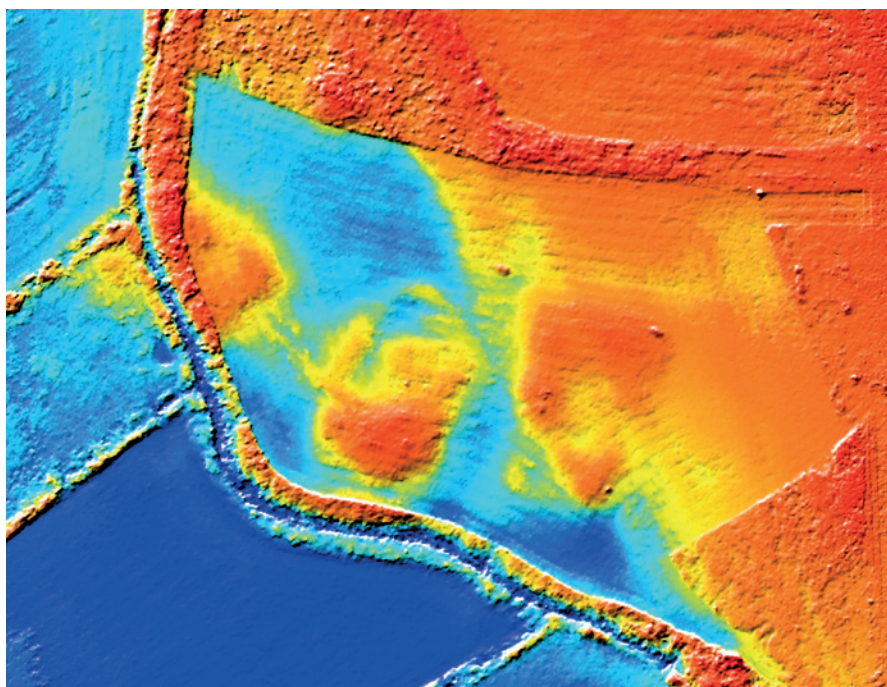

Fig. 15. Droneopmåling, terrænmodel. – Esben Schlosser Mauritsen 2014.

Terrain model based on a drone survey.

mindre testgrøft, som blev åbnet, da der endnu ikke var observeret tømmer i de to første felter.

Håbet var, at man ved at grave dybt på et sted, hvor banken lå ud mod det gamle åløb, ville kunne finde stolper fra en eventuel pilotering eller sikring af banken. Der fremkom imidlertid heller ikke tømmer på dette sted, til gengæld stod det helt klart, at også denne del af banken var menneskeskabt og bestod af lagte tørv.

På baggrund af den gennemførte rekognosceringsproces stod det i september 2014 klart, hvor omfattende et voldstedsanlæg, der reelt var tale om.²⁸

Det blev især droneopmålingen forud for undersøgelsen i 2014, der gav det bedste grundlag for at planlægge udgravningsfelternes placering. De terrænforskelle, der var på stedet, og som delvist var skjult af den eksisterende bevoksning, blev tydeliggjort ved droneopmålingen. Af den fremkomne terrænmodel blev det helt åbenbart, at Sallingholm bestod af mere end to banker og en dæmningsvej, sådan som det var registreret i de gamle indberetninger. Højdeforskellene på stedet mere end antydede, at anlægget omfattede tre, måske endda fire, fra hinanden adskilte, banker: en lille banke, A, samt tre større, B, C og D (fig. 16).²⁹

Det er derfor i hovedsagen terrænmodellen, der i første omgang danner grundlaget for placeringen af de udlagte felter. I 2014 genopgravedes og forlængedes de to søgegrøfter fra forundersøgelsen, felt 1 og 2, mens den lille søgegrøft, felt 3, ikke skønnedes at kunne frembringe yderligere informationer. Felterne 4, 5 og 6 er i modsætning til de lange søgegrøfter udlagt som felter til undersøgelse af fladen med større mulighed for vurdering af bebyggelsesstrukturer, fundspredning m.m. (fig. 17).

De to lange søgegrøfter, felt 1 og felt 2, blev gravet med henblik på at skaffe gennemgående profiler til dokumentation af den stratigrafiske sammenhæng indbyrdes mellem bankerne fra den eksisterende terrænoverflade i top til uberørte lag i bund. I felt 1 er det den lange NØ-profil, der vælges. Både i den nordlige del og i den sydlige del af felt 1 blev der imidlertid registreret så mange væsentlige anlægsspor, at en registrering og bevaring af dem blev prioriteret fremfor konsekvent at grave grøften til uberørt grund af hensyn til profilregistreringen. Denne prioritering har den konsekvens, at det ikke er undersøgt, om der evt. findes ældre anlægsspor under det niveau, man valgte at stoppe udgravningen på. I den nordlige del af felt 1 er det bl.a. en stensamling (A2, banke B), en formodet forstærkning af bankens side, der prioriteres fremfor det fulde stratigrafiske billede af bankens opbygning på dette sted, se fig. 20 og 21. I den midterste del af feltet blev der gravet til uberørte og ikke-menneskeskabte lag, omtrent midt imellem de to banker B og C. Her bliver

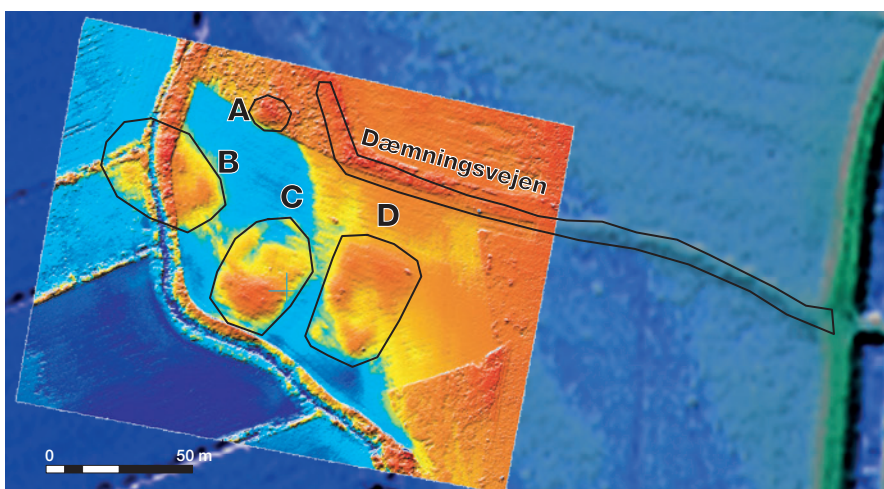

Fig. 16. Droneopmålingens terrænmodel indsat på Lidar-skanningen kortudsnit med de fire banker A, B, C og D samt dæmningsvejen fremhævet. – Kilde: Esben Schlosser Mauritsen 2014.

The four banks, A, B, C and D, and the causeway, marked on the terrain model layered on to the Lidar map.

det med profilregistreringen meget tydeligt, hvorledes bankerne er opført, og at bank C på et tidspunkt er blevet udvidet. I den sydlige del af felt 1 er det en større koncentration af liggende tømmer, se fig. 23 og 29, der bliver prioriteret frem for at få den fulde opbygning af bank C.

I felt 2 er det i hovedsagen sydprofilet, der dokumenteres. I feltets vestlige del er vi helt tæt på den centrale del af bank C på dennes højeste sted. Tørvekonstruktionen er meget velbevaret her, og vi vælger at grave ned i fladen for at skaffe bedre indsigt i, hvordan anlæggelsen er foregået, men også her prioriteres lagenes bevaring frem for at grave til uberørt bund i hele den 2 m brede grøft. Af hensyn til profilregistreringen graves der i en spades bredde langs sydprofilet. I den østlige del af felt 2 er der kontakt med bank D, der på dette sted åbenbart er opbygget anderledes end bankerne B og C. Der registreres ikke den samme velbevarede tørvekonstruktion for bank D i felt 2, selvom en sådan opbygning ellers blev registreret i det lille prøvefelt felt 3. I den østlige del af felt 2 stødte vi under afgravningen på en stensamling (A152, bank D) en formodet stensyld, se fig. 27 og 32, hvis bevaring prioriteredes til fordel for dokumentationen af profilet. Under fremrensningen af stensamlingen i fladen i felt 2 viste det sig dog, at antallet af sten i stensamlingen tyndede ud mod syd, således at den næsten ikke fandtes langs sydprofilet. Det gav derfor god mening, på samme måde som i den vestlige del af feltet, at grave ned langs

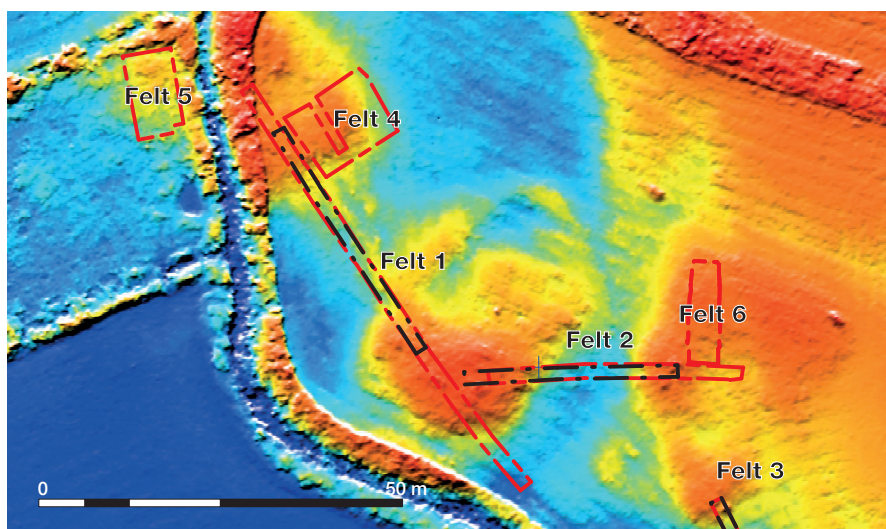

Fig. 17. Oversigt over de udlagte felter, felt 1-6, (inklusive de tre grøfter fra prøvegravningen markeret med sort) markeret på terrænmodel, droneopmåling. – Kilde: Esben Schlosser Mauritsen 2014.

Excavation trenches 1-6 marked on the terrain model. The three trenches from the trial excavation are marked in black.

profilen i syd, kun med en spades bredde på dette sted, for på den måde alligevel at få den fulde profildokumentation ned til uberørte lag. Felt 3 genåbnedes som sagt ikke i 2014-undersøgelsen.

Felt 4 er udlagt med henblik på at skaffe viden om banke B's udstrækning og udnyttelse samt at søge efter spor fra bygningskonstruktioner. Det er de afsatte lag i den fremrensede flade, der dokumenteres. Ved de registrerede stolper dokumenteres den stratigrafiske lagsammenhæng i de profilsnit, der opstår i forbindelse med udgravning af stolperne til udtagning af prøver til dendrokronologisk analyse. Den generelle relative lagsammenhæng og rækkefølge dokumenteres ved hjælp af en profilbalk etableret NV-SØ omtrent i midten af feltet. Det er også ved denne balk, at den højest liggende del af bankens tørvekonstruktion dokumenteres.

Felt 5 er udlagt, på samme måde som felt 4, med henblik på afsøgning af banke B's afgrænsning og benyttelse samt spor efter mulige bygningskonstruktioner. Lagenes stratigrafiske sammenhæng dokumenteres dels i forbindelse med prøveudtagningen til dendrokronologisk analyse af de registrerede stolper samt ved etablering af en profilregistreringsgrøft langs feltets østlige afgrænsning. Det er i felt 5, at konsekvenserne af dræningen i forhold til tørvekonstruktionens bevaringstilstand bliver tydelig.

I felt 6 er kun det eksisterende græstæppe afgravet, og fladen derunder er afrenset med henblik på at udrede de fremkomne bygningsspor udtrækning. Der blev ikke gravet yderligere ned igennem fladen på banke D ud over det, der allerede var gjort ved felt 2 og felt 3.

Overvejelser om bevaring og metode før og under udgravningen

Et af formålene med pilotprojektet var at skaffe mere viden om de udvalgte testanlæg og i den forbindelse en mere sikker datering af disse. Dette formål gjaldt derfor også for fællesgravningen på Sallingholm, selvom udgravningen her også havde til formål at give de deltagende arkæologer en fælles erfaringsbase og ad den vej sikre et ensartet udgangspunkt for kommende undersøgelser af voldsteder og lignende anlæg.³⁰ Det overordnede udgangspunkt for udgravningen har været at få mest muligt ud af undersøgelsen med mindst mulig skadevirkning på anlægget til følge. Det betyder f.eks., at forundersøgelsens to lange, smalle søgegrøfter genåbnedes og udvidedes. Selve det opgravede materiale, der efter forundersøgelsens afslutning var kastet tilbage i grøfterne, formodedes ikke at rumme nævneværdige nye informationer, mens grøfternes lange profiler derimod fortjente en grundigere registrering og dokumentation. Udvidelsen af søgegrøfterne samt de tre nye felter, der blev åbnet med henblik på fladeundersøgelser, er ikke totaludgravet, men grøfterne er efter registrering efterladt så intakte som muligt. Således er det kun de tømmerstykker, der blev udtaget til dendrokronologisk analyse, der er fjernet fra stedet, mens resten er efterladt *in situ*.

Alle felter er åbnet ved maskingravning. Flader er herefter afgravet med håndskovl og graveske. Alle anlæg (og lag) er registreret og udredt samt målt med GPS. Fundopsamling er foretaget lagvis, dvs. ved stratigrafisk enhedsregistrering.³¹ Fladerne i de to profilgrøfter blev i større eller mindre omfang undersøgt og dokumenteret løbende under afgravningen, afhængigt af i hvor høj grad de fremrensede flader indeholdt synlige anlægsspor. Profilerne er dokumenteret ved fotoregistrering og manuel opmåling. For enkelte partier i felt 1 er der for både fladen og profilerne forsøgsvis anvendt 3D-fotoopmåling.

Meget ofte er det den netop beskrevne fysiske fremskaffelse af udgravningsdokumentation, der nævnes, når en udgravnings metodik præsenteres. Det endelige resultat afhænger dog i lige så høj grad af måden, hvorpå man er nået frem til resultaterne, dvs. hvad der er blevet tænkt undervejs i processen, hvilke prioriteringer der er foretaget og på hvilket grundlag, disse tanker er opstået.

Arkæologisk metode: At udgrave og at tænke

Som nævnt var hovedformålet med at grave de lange grøfter at søge efter daterbart træ, men et mindst lige så væsentligt formål med denne udgravningstype er at sikre velegnede profiler til undersøgelsens stratigrafiske udredning. Her danner dokumentationen af profilerne grundlaget for den vertikale analyse, som metodisk repræsenterer en tidsdimension, lag på lag – hændelse på hændelse. Registreringen og dokumentationen af de fremgravede flader repræsenterer på tilsvarende vis muligheden for horisontal analyse og repræsenterer den rummelige dimension i form af funktion og sammenhæng af undersøgelseslokalitetens helhed, et øjebliksbillede i form af udredning af flader og fundspredning.

De tanker og overvejelser, der gøres i feltsituationen, danner grundlaget for det produkt, der efterfølgende står til rådighed til fortolkning og produktion af viden. Det er også dette, der danner grundlaget for det tværfaglige samarbejde, der reelt er tale om, når arkæologer f.eks. indsender prøver til naturvidenskabelig analyse eller på andre måder søger input fra andre faggrene end arkæologien. Det betyder kort sagt, at man kan slæbe nok så detaljeret dokumentation hjem til analyse og fortolkning, men hvis der ikke er blevet reflekteret over det indsamlede materiale, imens processen er i gang, får dokumentationen nemt en karakter af at være empiri for empiriens egen skyld, end af at være et bevidst indsamlet grundlag for forskning. I den sidste ende har det betydning for bedømmelsen af det samlede udsagns værdi.

Præsentationen af et udgravningsresultat bør derfor også indeholde en forklaring på, hvad der har ført til de dragne konklusioner ved såkaldt kundskabsbaseret erfaringslæring – fra hypotese til resultat.³² Måden, vi benytter arkæologisk dokumentation på til at nå frem til en bestemt fortolkning, har stor lighed med måden, hvorpå man indenfor politiets undersøgelsespraksis i forbindelse med efterforskning arbejder systematisk med indicier.³³ Disse arbejdsmetoder fordrer, at vi hele tiden forholder os kritisk til egne delkonklusioner, er bevidste om og reflekterer over den måde, hvorpå vi når frem til et bestemt resultat.

Resultatet af den arkæologiske undersøgelse

Bankernes konstruktion, bebyggelse og datering

Ved den aktuelle undersøgelse blev det dokumenteret, at der ikke var tale om naturligt dannede holme skabt af åens mange - og igennem tiden - skiftende slyngninger. De registrerede forhøjninger kunne uden tvivl dokumenteres som menneskeskabte banker, der var opbygget af omhyggeligt tilskårne tørv. Ved prøvegravningen forstod vi f.eks. ikke i første omgang fladens underligt

‘plettede’ udseende, der fremkom ved maskinafgravningens forsigtige aftrækning af jorden i felt 1. Som undersøgelsen skred frem, stod det klart, at det, vi havde gravet os igennem, var overraskende velbevarede tørveblokke. I de bedst bevarede områder af bankerne var den enkelte tørveblok så velbevaret, at det var muligt at løsne den fra dens plads i konstruktionen og løfte den op. De enkelte tørv var bevaret med en tykkelse på ca. 8 cm og målte ca. 30x60 cm i fladen med skråt affasede sider (fig. 18 og 19).

Fra droneopmålingen fik vi et indtryk af, at bankerne har ligget som adskilte øer, formodentlig indbyrdes adskilt af vand eller sump. Dette indtryk blev bekræftet af dokumentationen af den lange østprofil i felt 1, hvor konstruktionen af banke C og dens afgrænsning mod nordvest og ændringerne i banken tydeligt kunne aflæses af profildokumentationen, se fig. 24. Om bankernes konstruktion kan det samlet siges, at de er overordentligt velanlagte og har stået med stejle sider omgivet af vand og sump, som langsomt er fyldt op og groet til.

Banke B måler ca. 30x43 m og er den nordligste og vestligste af de tre store banker (fig. 20). Den har en lidt anden orientering end bankerne C og D, og banken blev først erkendt i forbindelse med nærværende udgravning. Uvidende

Fig. 18. De lagte tørv skilte sig ved fladeafgravningen ud fra engens naturlige, selvgroede tørv som mere kompakte områder/pletter. SMS1135F019. – Foto: Turi Thomsen.

When seen in plan during the excavation, the turves used in the construction stood out from the meadow's natural in situ turves, appearing as more compacted areas or patches.

Fig. 19. Tørven var så velbevaret, at de enkelte tørv kunne løsnes fra deres plads i konstruktionen og lægges op på udgravningskanten. SMS1135F226. – Foto: Turi Thomsen.

The individual turves were so well-preserved that they could be removed intact from their position in the construction.

om dens eksistens har man i forbindelse med regulering af vandløbet gravet lige igennem den. Jordbunker på begge sider af vandløbet viser, at oprensningen er foregået i flere omgange i forsøget på at opretholde den drænende effekt. Dyrkningen og dræningen af engjordene har været så kraftig på vestsiden af vandløbet, at bankens overflade her befinder sig næsten 1 m lavere end på østsiden. Den kraftige udjævning af terrænforskelle, som dræningen har forårsaget, er sandsynligvis hovedårsagen til, at det først nu er muligt med de moderne terrænmodeller og 3D-opmåling at observere, at omtrent en tredjedel af denne bank i dag befinder sig på vestsiden af vandløbet.

Mens det i felt 1 og felt 4 ved forskellige snit ned igennem bankens lag kunne konstateres, at banken bestod af velbevarede og nøje lagte græstørv bevaret med en højde på mere end 1 m, kunne man i felt 5, på vestsiden af vandløbet, konstatere, at bankens tørveopbygning var reduceret til en tykkelse på bare 32 cm på det tykkeste sted. De enkelte tørveblokke kunne ikke udskilles, men blev registreret som ét lag. Men selv i dette stærkt komprimerede lag kunne de lagte tørv fortsat spores i form af en tydelig horisontal lagdeling, der gav laget et sribet udseende, som gjorde det let at adskille den lagte tørv fra den selvgroede mosetørv (fig. 21 og 22).

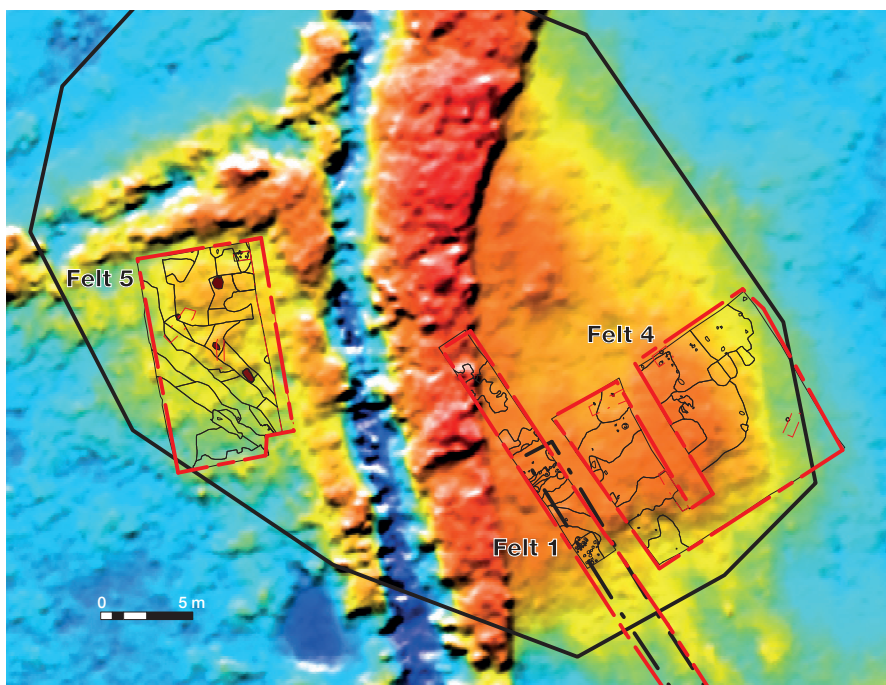

Fig. 20. Droneopmålingen af banke B med de relevante udgravningsfelter markeret: Nordligste del af felt 1 samt felt 4 og felt 5. – Kilde: Esben Schlosser Mauritsen 2014.

Drone survey of bank B with the relevant excavation trenches marked.

Banke C måler ca. 27x39 m og er den højeste og mest markante af de tre store banker (fig. 23). Banke C er, på samme måde som banke B, opbygget af mange 'skifter' af stablede tørv. Mens opbygningen af banke C kunne følges i østprofilet i felt 1 og i sydprofilet i felt 2, blev selve konstruktionen desuden dokumenteret i fladen i den østlige del af felt 2. Den lange søgegrøft, felt 1, skærer sig ind igennem banke C tæt på det højeste sted. Her var tørveopbygningen bevaret op i en højde på 2 m. I området med den mest imponerende og bedst bevarede del af tørveopbygningen er profilet opmålt både manuelt og ved 3D-fotoopmåling. (fig. 24).

Der kan udskilles to faser i tørveopbygningen. Den ældste og centrale del af banken har haft en diameter på ca. 14,5 m (meget lig størrelsen på den lille banke A).

Den yngste fase repræsenterer en udvidelse af bankens overflade på i alt ca. 11,5 m. På fig. 24 kan det ses, hvorledes tørvslagene i den yngste fase er lagt hen over en sekundært opfyldt fordybning. Sænkningens nederste fyldlag består

af groet mosetørv og må have stået åben en tid. Fordybningen er på dette sted ikke et resultat af en nedgravning i terrænet, men er fremkommet, fordi der ca. 3 m vest for den ældste fase af banken har været anlagt en tørveopbygget vold, som tilsyneladende også tilhører den ældste fase. Denne opbyggede vold viste sig efterfølgende at kunne identificeres på terrænmodellen, på nordvestsiden af banken, se fig. 23. Lagene i den yngre fase af voldopbygningen er sunket ned i den tilgroede fordybning. Et problem, man allerede ved udvidelsen har forsøgt at tage højde for ved at lægge flere tørvelag i den opståede sænkning. De efterfølgende tørvelag adskiller sig fra de øvrige lagte tørv ved at fremstå mere kompakte med et større indhold af ler/fint sand, og de fremtræder af den grund lysere og mindre lagdelte. Der blev udtaget pollenprøver af udvalgte dele af konstruktionstørven og (til reference) af den selvgroede mosetørv i de nære omgivelser. Analyser af pollenbevaringen i prøverne har vist, at materialet er velegnet til egentlig analyse, hvilket der dog ikke var økonomi til i denne omgang.³⁴ I fladen kunne det iagttages, hvorledes tørvene i den centrale del

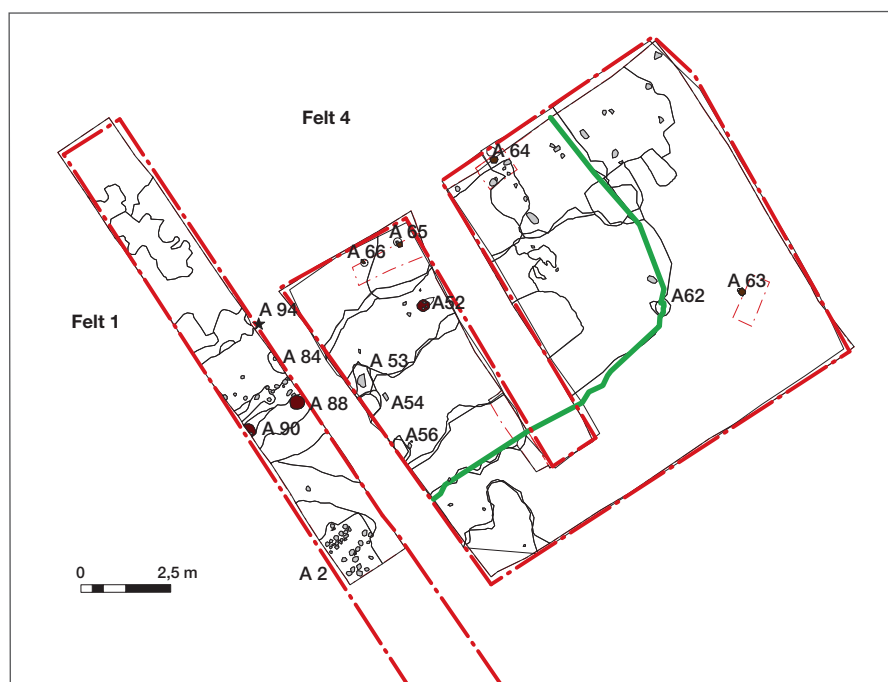

Fig. 21. Banke B, fladeregistreringen i den nordligste del af felt 1 og i felt 4. Stolper og plyndrede stolpehuller markeret med brunt. Bankekonstruktionens udstrækning markeret med grønt.

Bank B, plan of the northernmost part of trenches 1 and 4. Posts and robbed postholes are marked in brown. The extent of the bank structure is marked in green.

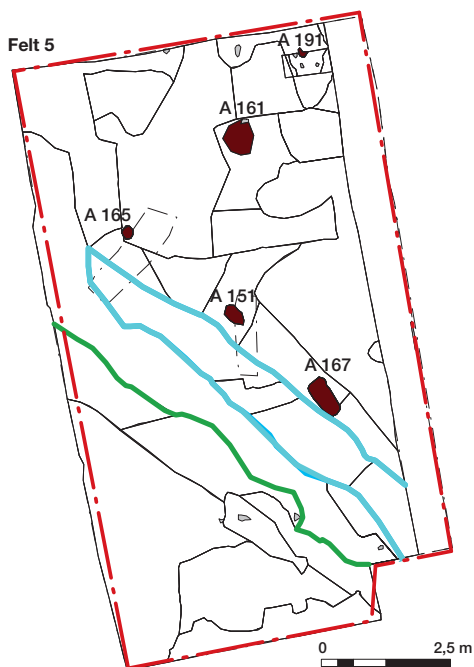

Fig. 22. Banke B, fladeregistreringen i felt 5, vest for vandløbet. Stolper og plyndrede stolpehuller markeret med brunt. Væglinjegrøften markeret med lyseblåt og bankekonstruktionens udstrækning markeret med grønt.

Bank B, plan drawing of excavation in trench 5, west of the watercourse. Posts and robbed postholes are marked in brown. The 'ditch' running along the wall line is marked in light blue and the extent of the bank structure is marked in green.

af banken (den ældste fase) var lagt i en meget stabil konstruktion; tæt kilet sammen på grund af tørveklodsernes affasede sider (fig. 25).

Tørveopbygningen ser ud til at være begyndt indefra og er lagt lag på lag i koncentriske cirkler. På ydersiden af et af de nederste lag af lagte tørv i den ældste fase, nær bankens center, blev der registreret et knapt 3 m bredt og ca. 30 cm tykt lag af grene, se fig. 25. Ud over grene, kviste og lyng indeholdt laget en stor del tildannet/bearbejdet træ; affaldsstumper fra diverse drejede og tilhuggede dele. Laget tolkes som et påført lag, der formodentlig har hjulpet med at holde adgangen nogenlunde farbar i det fugtige miljø i forbindelse med transporten af bygningstørv til banken. Der blev udtaget en prøve af laget med henblik på makrofossilanalyse af indholdet samt til C14-analyse, som laget skønnedes velegnet til pga. de mange unge kviste med lav egenalder. En prøve fra et tilsvarende lag på banke B blev også udtaget og analyseret, se fig. 26.

Flere af de små grene og kviste i lagene stammer fra pil- og hasselbuske, der er typiske for væksten i det fugtige område. Huggespånerne i laget var af eg, elm og bøg, og skønnes at være samlet de steder, hvor anlæggets tømmer er forarbejdet.³⁵ Da grenlagenes placering uden tvivl er knyttet til bankekonstruktionernes opbygning, er en datering af netop disse lag med til at dokumentere bankernes anlæggelsestid og dermed den tidligste aktivitet på stedet. C14-

dateringerne for de to lags tilkomst placerer sig, med de usikkerheder der nu en gang er ved denne dateringsmetode, til tiden omkring 1300 frem til sidste fjerdedel af 1300-tallet (fig. 26).³⁶

Banke D måler ca. 28x43 m og er den østligste af de registrerede banker. Med den begrænsede tid, der var til rådighed og ønsket om at skade anlægget mindst muligt, blev denne banke kun underlagt en sonderende undersøgelse af den nordvestligste del af banken. Felt 6 repræsenterer således et område, hvor det eksisterende græstæppe kun lige blev trukket af med henblik på at afsøge området for højtliggende bygningsspor (fig. 27). Den østlige del af felt 2 skærer sig omtrent ind i midten af banken, som på dette sted ikke så ud til at være opbygget på samme måde som banke B og C. Imidlertid så vi ved forundersøgelsens lille søgegrøft, felt 3, i den sydøstligste del af banken, at der på dette sted fandtes den samme type tørvekonstruktion som ved de to andre banker (fig. 28).

Banke D befinder sig tættere på ådalens østside, og her ligger terrænet lidt højere, end det gør længere ude i ådalen. Det er derfor muligt, at banke D i overvejende grad kan være opbygget med udgangspunkt i en naturligt dannet sandbanke på stedet. Det er muligt, at også banke D har en ældre tørveopbyg-

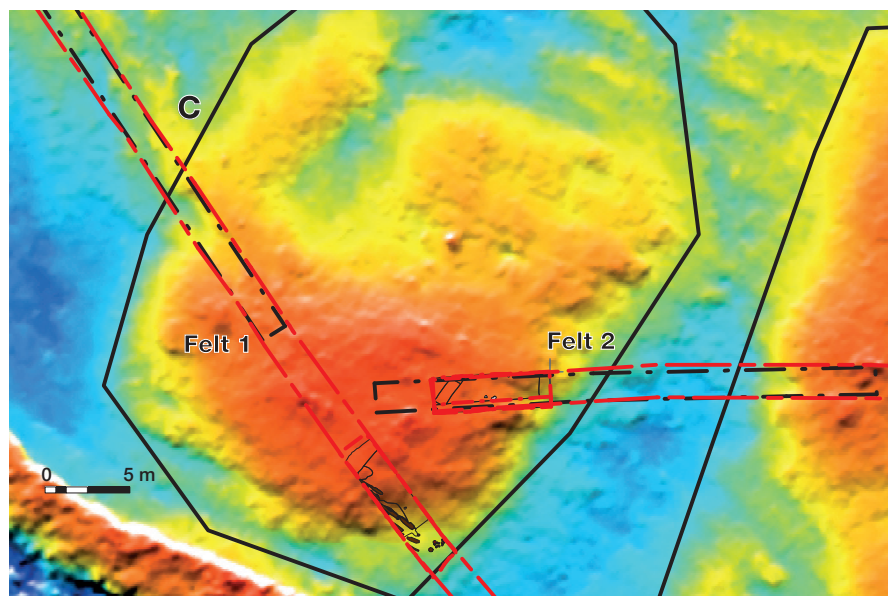

Fig. 23. Droneopmålingen af banke C med de relevante udgravningsfelter indmålt: Sydligste del af felt 1 og vestligste del af felt 2. – Kilde: Esben Schlosser Mauritsen 2014.

Drone survey of bank C with the excavation trenches marked: the southernmost part of trench 1 and the westernmost part of trench 2.

Fig. 24. 3D-fotoopmåling af østprofil i felt 1. Dokumentation af banke C's tørveopbygning og faseopdeling. – Kilde: Peter Jensen Maring 2014.

3D-photo of the eastern section in trench 1, recording bank C's turf structure and clear division into two phases.

get fase. Alternativt kan der være tale om, at de lidt mindre fugtige forhold for banke D's beliggenhed kan have betydet dårligere bevaringsforhold for de lagte tørv. I lighed med de sammenbrændte tørv i felt 5. Et spørgsmål, som kun yderligere undersøgelser på stedet, kan hjælpe os med at afklare.

I et forsøg på at skaffe en datering af banke D's anlæggelsestidspunkt valgte vi at gøre et forsøg med udtagelse af en prøve til en såkaldt OSL-datering (*Optically Stimulated Luminescence*).

Dateringsmetoden viser, hvornår et lag sidst blev belyst. Til dateringsforsøget valgte vi et kompakt lag, som befandt sig under den formodede stensyld, A152, se fig. 31. Laget er tilsyneladende ikke en del af bankens opbygning, men en datering ville i bedste fald kunne lede os i retning af, hvornår laget blev dækket af syldstenene. Resultatet af analysen viser, at laget sidst er blevet belyst omkring 1200 +/- 60-80 år.³⁷ Muligheden for at udtage og få analyseret en OSL-prøve var ikke planlagt, men muligheden opstod pludseligt og skulle naturligvis afprøves. Vi kan ikke ud fra denne ene forsøgsdatering sige noget endeligt om, hvorvidt dateringen er et fejlskud, eller om den ældre datering betyder, at banke D er anlagt før de øvrige banker. Det er muligt, at banke D repræsenterer den første del af et anlæg, der er udbygget og udvidet med flere banker senere. Det er en fristende tolkning, som vi dog har brug for flere selvstændige dateringer for at kunne be- eller afkræfte. At vi benyttede dateringsmetoden her i pilotprojektet, skal ses som et forsøg på at afprøve nye metoder til datering, hvor ingen af de alment anvendte dateringsmetoder ellers er fundet mulige. Under alle omstændigheder skal der mere end én prøve til, og ellers må metoden foreløbig være bedst egnet til undersøgelser med et meget større tidspænd.

Fig. 25. Den vestligste del af felt 2, set fra V. Tørvekonstruktionens opbygning i den centrale og ældste del af banke C. SMS1135F341. – Foto: Turi Thomsen.

The westernmost part of trench 2 seen from the west. The turf structure in the central and earliest part of bank C.

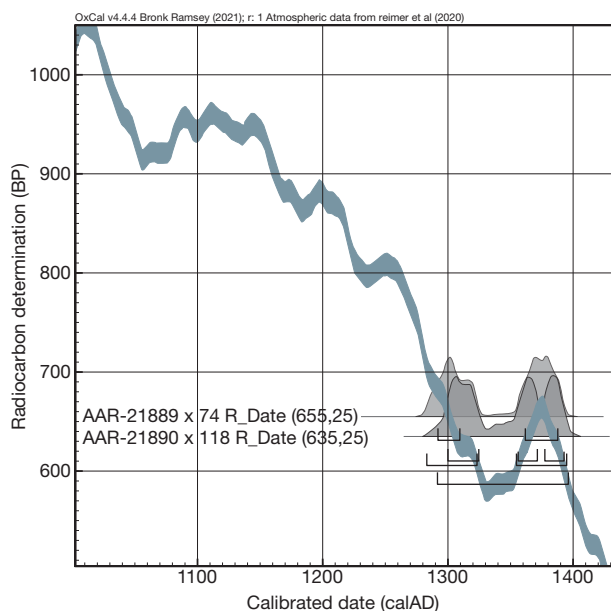

Fig. 26. AMS14-C dateringskurven på kviste-prøverne fra de to forskellige kviste / grenlag, SMS1135x74 fra A188, banke B og SMS1135x118 fra lag A231, banke C. – Analyseresultat: Marie Kanstrup.

AMS ^{14}C dating curve for samples of twigs from the two twig/branch layers in banks B and C.

Anlægsspor på bankerne og datering

Der blev fundet anlægsspor på alle de tre undersøgte banker. På banke B og C var der tale om jordgravede stolper, og på banke D fandtes en stensyld, der tolkes som spor efter en mere end 14 m lang bygning, formodentlig bindingsværk med tegludfyldte tavler. Dateringen af de jordgravede stolper samler sig hovedsageligt i to perioder hhv. koncentreret til tiden omkring 1372 samt igen ca. 20 år senere.

På banke B blev der registreret spor efter minimum to bygninger. En bygning på den nordvestligste del af banken, registreret i felt 5, samt en bygning på den sydøstligste del af banken, registreret i felt 4 og den nordlige del af felt 1. Bygningen på den nordvestlige del af banken er erkendt ved flere nedgravede egetræstolper, bl.a. A165, A191, der sammen med et antal plyndrede stolpehul-ler tolkes til at repræsentere tagbærende vægstolper i et nordvestligt hjørne af en bygning, hvis udstrækning og orientering i øvrigt ikke kunne udredes indenfor udgravningsfeltets udstrækning. Stolpe A165 er den stolpe, vi i hele undersøgelsen har fået den mest præcise datering fra. Den dateres til at være

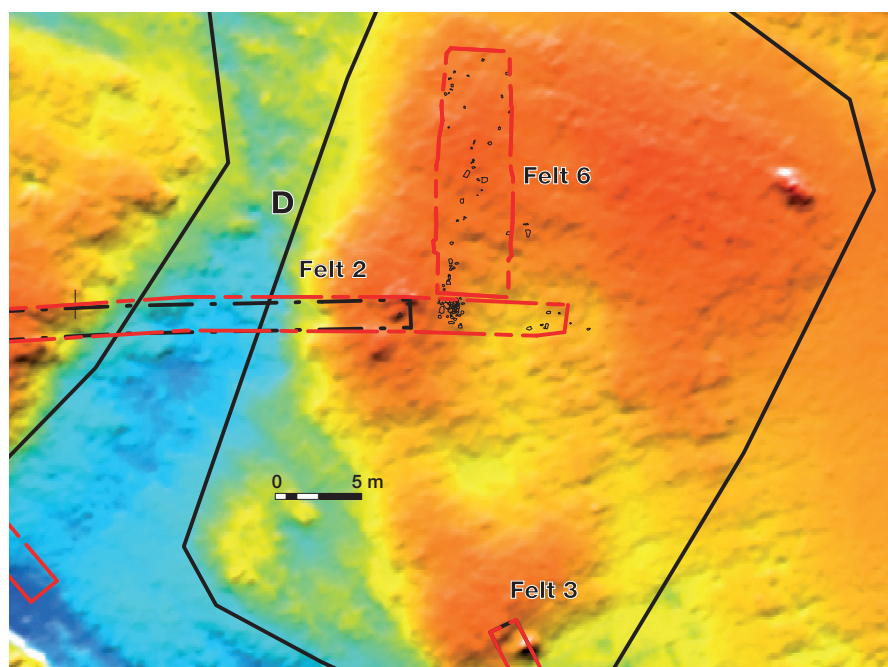

Fig. 27. Droneopmålingen af banke D med de relevante udgravningsfelter indmålt: Den østlige del af felt 2, felt 3 og felt 6. – Kilde: Esben Schlosser Mauritsen 2014.

Drone survey of bank D with the excavation trenches: the eastern part of trenches 2, 3 and 6.

fældet i foråret 1372. Dateringen af stolpe A191 var ikke helt så præcis, men den vurderedes til at kunne være fældet i 1379 +/- 8 år, hvilket betyder, at stolperne kan være fældet samtidig.³⁸

Langs det sydvestlige vægforløb findes en fordybning, som er tolket som en rende eller tagdryp på ydersiden af bygningen. Bygningen ligger parallelt med bankens sydvestlige afgrænsning. Der blev ikke erkendt påførte gulvlag eller aktivitetslag i denne del af udgravningen. Ud over lidt gråbrændt keramik og flere stykker korroderet jern var der blandt fundene en meget slidt hvæssesten af norsk skifer.

Bygningen på den sydøstligste del af banke B er erkendt ved flere nedgravede egetræsstolper A64, A65 og A66 samt et antal mere eller mindre klart definerede stolpespor, samt velpacerede fladt liggende sten, der kan have fungeret som syldsten. Der er tilsyneladende tale om to rækker stolper, hhv. en række tagbærende stolper samt en række stolper sydøst herfor, som tolkes som stolper i den sydøstlige væglinje i en bygning, der har ligget langs bankens sydøstside. En anden tolkning af de to rækker stolper kunne være, at der er tale om en

Fig. 28. Nordprofilen i det lille felt 3, hvor profilets sribede udseende repræsenterer den, for bankerne her, så karakteristiske opbygning af lagte tørv, set fra SØ. SMS1135F30. – Foto: Turi Thomsen.

The northern section in the small trench 3. The striped appearance of the section represents the characteristic structure of the turves laid in these banks. Seen from the southeast.

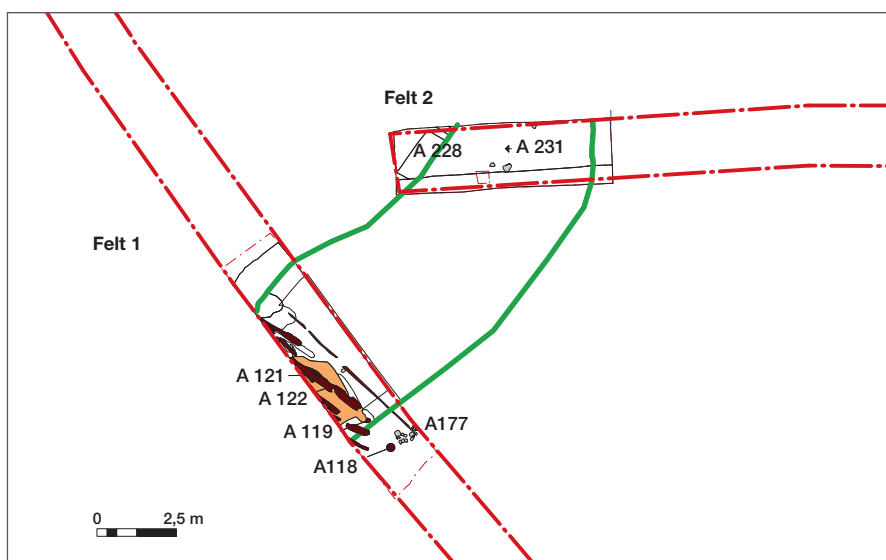

Fig. 29. Banke C, fladeregistreringen i den sydligste del af felt 1 og vestligste del af felt 2, med angivelse af den træbelagte vej. Bankekonstruktionens udstrækning i de to faser angivet med grønt.

Bank C, plan drawing of the excavation in southernmost part of trench 1 and the westernmost part of trench 2, indicating the timber road. The extent of the bank structure in the two phases is indicated in green.

udskiftet eller flyttet bygning, således at det, vi ser, er spor efter to faser i stedet for to rækker stolper efter den samme bygning. Desværre lå disse anlægsspor så højt oppe under græstæppet, at lagene imellem 'parrene' af stolper ikke kunne iagttages i profilerne.

Bygningens udstrækning blev ikke afklaret inden for feltgrænsen. Stolpe A66 blev dateret til 1365 +/- 8 år, hvilket giver, at også denne stolpe kan være fældet samtidig med stolperne til bygningen på den nordvestlige del af banken.

I forbindelse med optagningen af stolperne til prøveudtagning blev de derved fremkomne snit dokumenteret. Ved stolperne A64, A65 og A66 blev der registreret to faser af påførte gulvlag i form af sandlag med sporadisk forekommende knyttnævestore marksten. Gulvlagene, der er 8-11 cm tykke, tolkes til at repræsentere resterne af to forskellige pikstensbelægninger lagt i sand med smudsflader imellem. At der er konstateret mere end en gulvfase tyder på, at der er foretaget reparationer eller ændringer af gulvet i bygningen, hvilket kan

Fig. 30. Halvdelen af det vandrette tømmerstykke, A121, borttaget således, at den jordgravede stolpe, A122, som den var tappet fast til, er kommet til syne. Derunder, det delvist ildspåvirkede lerlag, A240, set fra NØ. SMS1135F626. – Foto: Turi Thomsen.

Half of the horizontal timber, A121, has been removed so that the tenon of the earth-sat post, A122, to which it was mortised, has become visible. Below, the partially heat-affected clay layer, A240. Seen from the northeast.

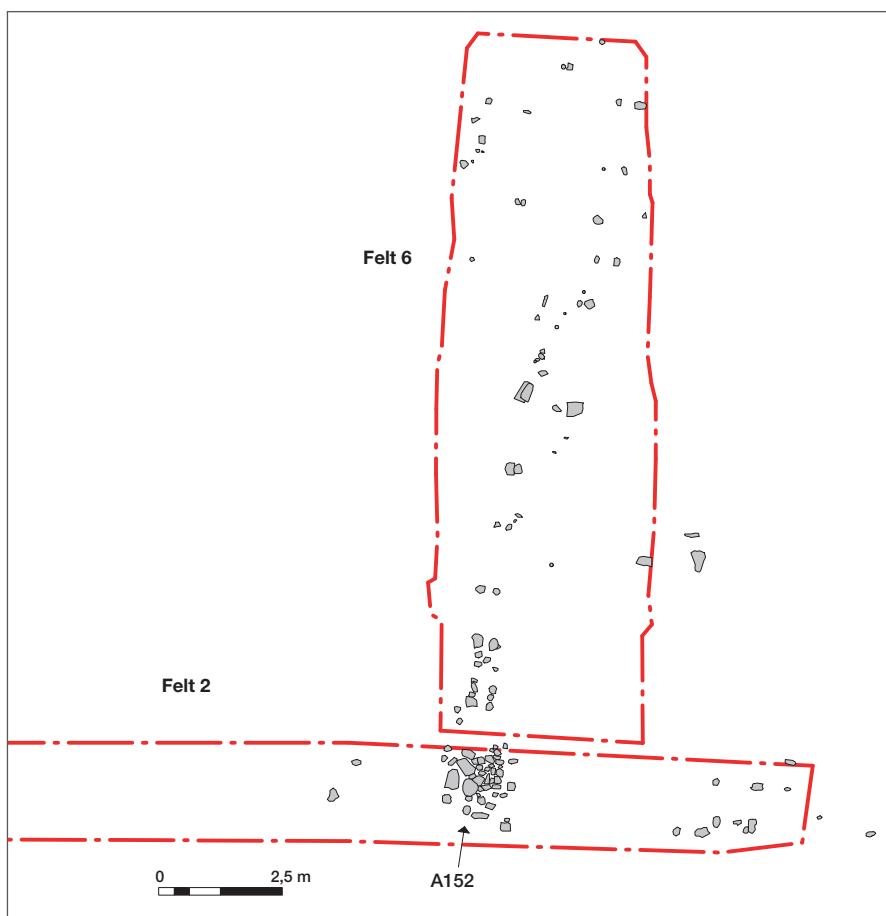

Fig. 31 Banke D, fladeregistrering af felt 6 og østligste del af felt 2 med sporene efter en mere end 14 m lang bygning påstensyld på den nordvestligste del af banken.

Bank D, drawing in plan of the excavation of trench 6 and the easternmost part of trench 2, showing the traces of a more than 14-m-long building constructed on a foundation of small stones on the northwesternmost part of the bank.

indikere, at den har været i brug over længere tid, eller, måske mere sandsynligt i forhold til dateringerne, i flere omgange. Udover en del fund af keramik og korroderet jern blev der i bygningen og på den sydlige del af banken fundet en del jernslagge og slagget ler. Metalanalysen af de indsendte prøver tyder på, at der er foregået smedning på stedet.³⁹

På banke C, i den sydlige del af felt 1, blev der registreret en koncentration af tildannet tømmer i form af nedgravede stolper A118, A119 og A122 samt et større antal liggende planker og andet tildannet træ samt flere plankestyk-

ker (fig. 29). De stående stolper stod med en indbyrdes afstand på 1,2-1,6 m i en østvest-orienteret linje. Det liggende tømmer, registreret med en samlet udstrækning på ca. 6 m, var lagt med omtrent samme orientering og strakte sig fra en stensamling i øst og fortsatte udenfor feltets afgrænsning mod vest. Flere af de liggende træstykker viste tegn på at være genbrugte, med håndtag, taphuller o.l., som ikke havde nogen funktion i den aktuelle konstruktion. Et større stykke liggende tømmer, mere end 2 m langt, A121 tolkedes under udgravningen som en fodrem til en bygning, bl.a. fordi tømmerstokken med en tapping var forbundet til den stående, nedgravede stolpe, A122. I første omgang antog vi derfor, at der var tale om spor efter en bygning, og at koncentrationen af østvest-orienteret liggende træ var udlagt som trægulv i denne bygning, men hvis konstruktionen i stedet tolkes som et træbelagt vejanlæg hen over den sydøstligste del af banken, er der flere forhold, der falder på plads: Det liggende tømmer afsluttes i øst ved en stensamling, som ligger på kanten af bankekonstruktionen, der netop i dette område viste sig også at være forstærket med et ekstra lag tørv. En mulig tolkning af den lille stensamling, der kun lige blev strejft af udgravningsfeltet, kunne være, at den repræsenterer en forstærkning af banken på dette sted f.eks. som en del af et brofæste. Vejanlægget kan derfor have ført hen til en broforbindelse over til det sydvestligste hjørne af banke D. Vejforløbet befandt sig på den udvidede del af banken og må således høre til bankens yngre fase. Dette stemmer overens med dateringen af det tømmer fra konstruktionen, som i øvrigt blev udvalgt ud fra, at det ikke havde karakter af genbrug. Der blev i alt udtaget fire prøver til datering fra denne konstruktion, kun to kunne dateres. Stolpe, A118, og stolpen med tap, A122 blev begge dateret med en fældningstid til 1394 +/- 8 år.⁴⁰ Det vil sige ca. 20 år senere end bygningerne på banke B.

Selvom dateringerne på banke C ikke er helt så præcise som dateringerne på banke B, tyder forskellen i dateringerne på, at vi har at gøre med anlæg, der vedrører to forskellige anlæggelsesindsatser på bankerne. Hvor bygningerne på banke B er knyttet til bankernes ældste fase og samtidige med denne, så knytter den formodede vejkonstruktion sig til den yngre fase med udvidelsen af banke C.

På banke C blev der ikke åbnet en selvstændig flade med henblik på at undersøge udnyttelsen af banken, og derfor blev der kun registreret ganske få egentlige bygningsspor og ingen, der med sikkerhed kan siges at stamme fra bankens ældste fase. Fra den yngre fase er det mest i form af spor efter oprykkede stolper i de øverste lag nær bankens højeste punkt lige under græstæppet, samt et mindre påført lag, i felt 2, der forsigtigt kan tolkes som en rest af et gulvlag. De relativt få fund, der er gjort på banken, stammer næsten alle fra lag,

der tolkes som trafikerede affaldslag.⁴¹ Disse lag er kommet til efter vejanlæggets anlæggelse, eller imens det har været i brug. Den største fundgruppe er keramik, bl.a. flere skår fra en glaseret kande. I laget var der desuden enkelte stumper tegl. Langt det meste af det i øvrigt beskedne knoglemateriale, der blev fundet i løbet af undersøgelsen, stammer ifølge zooanalysen fra dyr, der anvendes til mad og er vurderet at være typisk slagteaffald, fra kvæg, får/ged, svin, lidt rådyr og fra ferskvandsfisken gedde.⁴²

På banke D blev felt 6 udlagt på nordsiden af felt 2, der hvor man i den østlige del af feltet havde observeret en ca. 1 m bred koncentration af relativt små marksten, A152. Der blev ikke registreret sten i sydsiden af felt 2. Med den begrænsede tid, der var til rådighed, var det ikke hensigten at foretage en mere omfattende undersøgelse i dette område. Derudover blev der kun fundet få, meget sporadiske og ikke helt entydige spor efter broforbindelser imellem bankerne. Ved meget forsigtig afgravning med maskine og omhyggelig opfølgning med håndafgravning fremkom der øverst, med regelmæssigt

Fig. 32. Oversigtsfoto over felt 6 med syldstensrækken A152 set fra S. I forgrunden ses den større stenkonzentration, som A152 tog sig ud i det kraftigere fremrensede område i den østligste del af felt 2. SMS1135F545. – Foto: Turi Thomsen.

View of trench 6 and the row of small stones, A152, seen from the south. In the foreground is the larger stone concentration, as A152 appeared in the more thoroughly cleaned area in the easternmost part of trench 2.

mellemrum og en indbyrdes afstand på ca. 1,2 m, en række af lidt større sten (fig. 32). Stensamlingen tolkes som spor efter en lettere bygning, mere end 14 m lang, anlagt på en stensyld, formodentlig opført i bindingsværk.

Da der kun var tale om en sondering for at afklare, hvorvidt der fandtes bygningsspor på denne banke, og om det var muligt at finde daterbart tømmer, gjaldt maskinafgravningen kun vækstlaget i denne del af undersøgelsen. Der blev ikke fundet daterbart tømmer og kun dette spinkle bygningsspor, som ikke blev undersøgt yderligere i denne omgang.

Sporadiske spor efter broforbindelser imellem bankerne

Der blev kun fundet få, meget sporadiske og ikke helt entydige spor efter broforbindelser imellem bankerne; den allerede omtalte, hvor der kun er kontakt med en beskeden stensamling på den sydøstlige skråning af banke C, samt en lignende, men mere kompakt og overbevisende stensamling, A2, placeret på den sydøstlige skråning af banke B. Begge stensamlinger tolkes pga. deres placering som stenforstærkninger af tørvebanken, hvor en broforbindelse er udgået til den nærmeste banke. Sydøst for banke B ud for stensamlingen A2 blev der, i det lange østprofil i felt 1, iagttaget fordybninger, der tolkes som spor efter optrukne pæle, hvor regelmæssighed og placering kunne svare til stolperne efter en broforbindelse

Alt i alt har undersøgelsen givet os dokumentation for, at anlægget fra begyndelsen har været stort planlagt. Allerede under de forskellige typer rekognosceringer blev det tydeligt, at voldstedet ikke bare bestod af to ovale forhøjninger og en dæmningsvej, sådan som de gamle registreringer angav, men at anlægget bestod af hele fire banker og en dæmningsvej. Med de dateringer, det er lykkedes at fremskaffe fra hhv. dendrokronologi, C14-datering og forsøget med OSL-datering, er hovedindtrykket, at alle fire banker formodentlig er anlagt mere eller mindre samtidigt. Ved at sammenholde udgravningsresultaterne fra banke B og C med terrænmodellen får man indtryk af, at bankerne i udgangspunktet er anlagt som relativt små banker, som alle, med undtagelse af banke A, senere er blevet udvidet. Alle banker har formodentlig også været bebyggede, tilsyneladende i flere omgange, men hvilke bygninger, der konkret er tale om, og hvilke funktioner de har rummet, ud over spor efter smedning på banke B, kunne en undersøgelse af denne karakter ikke afklare. Det arkæologiske fundmateriale var, som nævnt, af beskeden omfang, der er kun registreret 133x-numre inkl. diverse prøver til analyse. Det kan enten forklares ved, at undersøgelsen simpelthen ikke har ramt ned i områder med traditionelt større

fundkoncentration, som f.eks. affaldsdeponering, funktionslag tilkommet ved længere tids brug osv., men det kan også være en indikation på, at stedet ikke nødvendigvis har været beboet hele tiden. Med stedets svært tilgængelige placering er det oplagt, at der er tale om en lokalitet, som kun er blevet benyttet under særlige, kritiske omstændigheder.

Dæmningsvejen har, som eneste adgangsvej, ført fra det faste land ud til den mindste af bankerne, banke A, der foreløbigt tolkes at have haft funktion som en eller anden form for brohoved. Denne fortolkning af banke A's funktion må betragtes som rent hypotetisk, da der endnu ikke foreligger et arkæologisk resultat, der omfatter en undersøgelse af hverken banken eller dæmningsvejen.

Dateringens betydning for tolkningen

Hvor den fysiske lokalisering af et anlæg resulterer i en prik på et landkort, giver en datering af anlægget tilsvarende en 'prik på det historiske tidskort'. Denne tidsmæssige placering kan derefter benyttes til en mere fokuseret jagt på historisk kildemateriale, og sammen med de mange dokumenterede indikatorer fra den arkæologiske undersøgelse kan anlægget i bedste fald sættes ind i en større historisk sammenhæng og være med til at dokumentere bestemte historiske hændelser. Udover at knytte et anlæg til en bestemt periode vil et nuanceret dateringsbillede fra veldokumenteret tømmer kunne åbne for indsigt i et anlægs opførelsestidspunkt og i bedste fald også i de ændringer, der evt. er kommet til undervejs.⁴³

Dateringen tilbage i 1991 af en optrukket stolpe, hvis placering i øvrigt ikke var nærmere lokaliseret, resulterede, som tidligere nævnt, i en datering af anlægget til omkring 1275. Denne datering betød, at Sallingholm blev forbundet med de urolige tider under kongerne Erik Klipping og dennes søn Erik Menved.⁴⁴ Men den aktuelle undersøgelses dendrokronologiske dateringer, hvor alle udvalgte analyseprøver kom fra en veldokumenteret sammenhæng, grupperede dateringerne sig til tiden omkring 1372 og ca. 20 år senere. Derfor opstod en vis undren over, at ingen af de nye dateringer, (bortset fra OSL-dateringen og måske også C14-dateringerne) kom i nærheden af den næsten 100 år ældre dendrokronologiske datering. På Museum Salling fandtes fortsat en referencoprøve, SMS1375x1, af den tidligere daterede stolpe, og efter henvendelse til trædateringslaboratoriet Wormianum stod det klart, at det ville være interessant at få den gamle datering efterprøvet. En ny analyse af prøven resulterede i en datering, der med en lille usikkerhed landede med en fældningstid på ca. 1370, hvilket stemte mere overens med de øvrige prøver.⁴⁵

I pilotprojektets ønske om en screening af det historiske kildemateriale for de fire testlokaliteter var der etableret et tæt samarbejde med lektor emeritus, dr. phil. Anders Bøgh fra Aarhus Universitet. Det foreliggende dateringsgrundlag for Sallingholm var tilstrækkelig præcist til, at han på basis af egen forskning kunne fremlægge en overordnet historisk sammenhæng for anlæggets opførelse. Til gengæld rummer det beskedne, bevarede skriftlige materiale ikke nogen muligheder for en sikker identificering af bygherren, selvom der i materialet peges på et par relevante muligheder.⁴⁶

I en 'storpolitisk' sammenhæng er 1372 et særdeles signifikant år. I foråret 1372 vendte Valdemar Atterdag tilbage til sit rige, som han havde forladt fire år tidligere. Baggrunden var, at Danmark i 1368 blev angrebet af en overmægtig koalition af Mecklenburg, Sverige, grevskabet Holsten, hertugdømmet Slesvig og ikke mindst de nordtyske Hansestæder. Koalitionen fik tilslutning fra en væsentlig del af de jyske stormænd. Efter en fredsslutning i 1372 mellem kongen og størstedelen af koalitionens parter var der blot de jyske stormænd, Holsten og Slesvig tilbage blandt oprørerne. Året 1372 hengik med Valdemars militære nedkæmpelse af de resterende fjender, indtil man sluttede fred ved udgangen af januar 1373. Hårdest ramt af denne fredsslutning blev kongens egne undersåtter, de oprørske jyske stormænd. Det lader sig dokumentere, at Valdemar i 1372 inden fredsslutningen havde erobret mindst fem stormandsborge, bl.a. borgen Hald ved Viborg.⁴⁷

Det er således mere end fristende at forestille sig, at ejeren af Sallingholm har hørt til den oprørske kreds af adelsmænd, der i foråret 1372 har fået travlt med at forskanse sig. Sandsynligheden øges i høj grad af placeringen af det store fredede voldsted, Skansehøj, beliggende bare 200 m længere mod øst, og som er placeret sådan, at det blokerer al færdsel til og fra Sallingholm. En tolkning af dette anlæg som en af Valdemar Atterdags belejringsborge giver god mening i forhold til både de fysiske og de historiske kilder. Pontoppidans tidligere nævnte beskrivelse af de "på Heden" beliggende "Fientlige opkastede Skandser" falder pludselig også på plads. Et næsten identisk forhold med samme datering ligger ikke langt fra Viborg ved Hald Sø, med den såkaldte Hald IIIa beliggende på en ø ude i søen og Hald I, tidligere kendt under navnet Brattingsborg og på et kort fra 1827 omtalt som "Valdemars Skandser" liggende inde på land, ganske nær den eneste adgangsvej ud til borgen i søen.⁴⁸

Vi har således stærke indicier for, hvilken politisk situation der fremkaldte borgbyggeri på stedet i 1372. Derimod kniber det mere med at fastslå, hvem der har ejet og opført Sallingholm eller Holme, som stedet måske også er blevet kaldt. Kildematerialet peger som sagt på et par relevante ejere.⁴⁹

Det væsentligste i denne korte præsentation af den skriftlige dokumentation handler om det samspil, som analysen af de skriftlige kilder og de øvrige 'tilkøbte' analyser indgår i sammen med de arkæologiske undersøgelser, og som tilsammen flytter det samlede resultat fra akkumuleret fakta til forskningsbaseret viden.

Arkæologiske undersøgelser som forskningsrum

Uanset hvor dygtige vi er til at rekognoscere og udnytte nyeste teknologiske landvindinger, og uanset hvor grundigt vi har udført vores arkivalske forarbejde, så er hver eneste udgravning et laboratorium med sine egne forsøg, hvor det arkæologiske indhold i princippet er ukendt. Før vi sætter skovlen i jorden, har vi med baggrund i vores forudgående undersøgelser etableret en hypotese om, hvad der kan dukke op på stedet. Alligevel finder vi også altid noget andet, end det vi forventede. Hvis vores forventninger bekræftes, oplever vi det som et vellykket resultat, som udtryk for god forskning. I hvert fald har vores forundersøgelser været vellykkede. Det væsentligste i denne sammenhæng er, at vi ikke bare stiller os tilfredse med at have opnået de forventede resultater. Det har derimod stor betydning for den samlede arkæologiske viden, at vi også forholder os åbne over for de resultater, som ikke stemmer overens med hypoteserne. Sandsynligvis vil det være sådan, at der undervejs i en undersøgelse er fremkommet større eller mindre delresultater, der peger i en anden retning, end vi lige regnede med – resultater, som så at sige 'ikke passer ind'. Ved at udelukke dem fra det samlede resultat risikerer man at se bort fra udsagn og indicier, hvis betydning man bare endnu ikke har forstået, og som i bedste fald kan være med til at nuancere tolkningen.

Som videnskab lander arkæologi metodisk mellem humanistisk videnskab, naturvidenskab og samfundsvidenskab, og der er uden tvivl meget at opnå ved at benytte metoder fra de forskellige forskningsgrene. Hele tiden må vi dog være bevidste om, at vores fagområde i hovedsagen er humanistisk med de 'fejlkilder' og uforudsigeligheder, det indebærer.

Det praktiske feltarbejde er ikke en disciplin, man kan læse sig til. Studiet giver i bedste fald bare et indblik i, hvad den arkæologiske arbejdsmark indeholder af både teori og praksis. Arkæologisk vidensudvikling må nødvendigvis bedrives ved en kombination af erfaringsbaseret og forskningsbaseret viden. Det arkæologiske laboratorium må nødvendigvis tilgås ved afprøvning og sidemandsoplæring, hvor ny forståelse og ny viden hele tiden bygger oven på eksisterende viden. Den praktiske vidensudvikling, der hele tiden må være i gang i det arkæologiske feltarbejde, er nært beslægtet med den, som anvendes indenfor politiets efterforskningsarbejde.⁵⁰

Kvaliteten af det udførte feltarbejde, registrering og dokumentation er helt bestemmende for kvaliteten af de udsagn, der hentes ud af materialet ved tillægsundersøgelser, naturvidenskab og andre tilkøbte analyser. Den ekstra detaljeringsgrad, det bidrager med til det samlede resultat, er helt afhængig af det arkæologiske resultat. Et højt detaljeringsniveau er ikke nødvendigvis det samme som høj kvalitet.

Krav til vores egen arkæologiske tilgang

Indsamlet fakta bliver først til viden, når det verificeres, udvikles og modnes i sammenhænge, og vi skal derfor stille større krav til os selv og vores arkæologiske observationer. Det handler om at blive bedre til at stille spørgsmål for at opnå en forståelse af, hvad de spor, vi ser, egentlig er udtryk for. Ofte er det imidlertid sådan, at vi ser det, vi forventer at se og af den grund kan 'have et forsinket syn' på observationer, vi ikke umiddelbart forstår. Den slags sker hele tiden. Vi er nødt til at blive ved med at spørge for at kunne registrere og dokumentere bedst muligt i situationen.

Kun i sjældne tilfælde får man chancen for at vende tilbage til den samme lokalitet, og ved bygherrebetalte udgravninger, hvor de arkæologiske spor og objekter ofte graves helt bort, er det slet ikke en mulighed. Arkæologer føler tyngden af denne problematik, der ind imellem omsættes til en form for desperat prøvetagning af næsten et hvilket som helst spor i et oprigtigt ønske om at tage så megen *viden* med hjem som muligt. Håbet er, at vi på denne måde senere vil kunne bruge materialet til noget, eller at vi som minimum kan få lavet naturvidenskabelige analyser af det og dermed få faktisk viden ud af det indsamlede. Men det er muligt, at vi, fremfor at satse på at mere naturvidenskab vil kunne give os nye svar, skal begynde at overveje, om man ikke også burde udvikle og forfine den arkæologiske metode. Hvis vi anlægger den betragtning, at en hvilken som helst udgravning, stor som lille, kompliceret såvel som ukompliceret, er det dét, der er vores basismateriale, som vi bedriver arkæologisk forskning ud fra. I vores faglige sammenhæng kan det betragtes som grundforskning, og der vil både være resultater, der bekræfter en på forhånd opstillet hypotese, og resultater, der synes at trække i en helt anden retning end forventet. Disse uforudsete resultater er i virkeligheden med til at bringe vores forskning videre, og de danner base for en fortsat nysgerrighed overfor materialet. Få arkæologer bryder sig om at fortælle om de forkerte tolkninger, man gjorde sig undervejs i en udgravning. Det betragtes som en fejl at have misfortolket en struktur eller en sammenhæng, men ved at gå åbent ud med sine fejllantagelser kommer de til at indgå i forskningsprocessen og

giver dermed brændstof til at drive vores indsigt og viden videre. Der er altid en årsag til, at vi gjorde de antagelser, vi gjorde. Desuden bør ufærdig viden, uafklarede spørgsmål og sammenhænge, der ikke lige gik op, også lægges frem som resultater. At lægge noget frem til diskussion er med til at skabe et bedre, mere progressivt og åbent forskningsmiljø.

Helt klassisk begrænser valget af udgravningsmetode sig ofte til et overordnet valg imellem fladeundersøgelser eller profilundersøgelser, som om der er tale om et enten-eller. Det væsentligste i det fysiske metodevalg er bevidstheden om, hvad de to metoder giver af indsigtsmuligheder i tid og rum, og at man ved at kombinere dem får mulighed for at nuancere udgravningsresultatet. Det er ikke kun en lokalitets anlæggelse, der er interessant, men også det levede liv stedet har dannet grundlag for.

De lag og konstruktioner, der er kommet til undervejs, er væsentlige for vores forståelse af stedets funktion, og mulige skiftende funktioner indtil stedet ikke længere er i brug.

De refleksioner, der kommer ved analysearbejdet under en udgravning, skal helst have konsekvenser for metodevalget næste gang, man sætter skovlen i jorden.

NOTER

Tak til Anders Bøgh for venlig assistance med gennemlæsning af afsnittet om de historiske kilder.

Tak til Helle H. Hansen, Ellen Østergaard, Terkel Brannet og Mathias Svane for inspirerende metodesamtaler.

1. De deltagende museer var: Holstebro Museum, Horsens Museum, Moesgaard Museum, Museum Midtjylland, Museum Salling (som på daværende tidspunkt gik under navnet MUSE@UM), Museum Østjylland, Ringkøbing-Skjern Museum, Silkeborg Museum, Skanderborg Museum og Viborg Museum.
2. Henningsen, Hjermand, Krants & Thomsen 2012.
3. Henningsen, Hjermand, Krants & Thomsen 2012, s. 7-9.
4. Henningsen, Hjermand, Krants & Thomsen 2012, s. 9.
5. Henningsen, Hjermand, Krants & Thomsen 2012, s. 17-21.
6. Henningsen, Hjermand, Krants & Thomsen 2012, s. 15. Det er efterfølgende ikke lykkedes at skaffe de fornødne midler til det stort anlagte og ambitiøse fællesprojekt.
7. Stott, Munk Kristiansen & Sindbæk 2019.
8. Henningsen, Hjermand, Krants & Thomsen 2012, s. 19.
9. SB.nr. 130211-2.
10. Fællesgravningen havde en måneds varighed med undertegnede som udgravningsleder og to ansatte assistenter, Casper Marienlund og Inger Laigaard, som de faste arkæologer på udgravningen. Derudover deltog en til to arkæologer fra hvert af de

deltagende museer med varierende frekvens. I gennemsnit var otte arkæologer på arbejde i udgravningen hver dag, i den måned den stod på.

11. SB.nr. 130211-13.
12. Pontoppidan 1768.
13. De to skitser fra indberetningen af voldstederne ved hhv. Rasmus Henrik Kruse fra 1844 og Hans Christian Strandgaard fra 1869.
14. Jacobsen 2010.
15. Jacobsen 2010.
16. Pontoppidan 1768.
17. Jacobsen 2010, s. 57.
18. Jacobsen 2010, s. 58.
19. Jacobsen 2010, s. 56.
20. Jacobsen 2010, s. 58. Margrete I's forbud mod privat borgbyggeri fra 1396 (og ikke 1393), og oplysningen stammer fra kilden Dronning Margretes Nørrejyske forordning 24. januar 1396, publiceret af Kroman 1971.
21. Bøgh 2015.
22. Henningsen, Hjermand, Krants & Thomsen 2012, s. 17.
23. Henningsen, Hjermand, Krants & Thomsen 2012.
24. Det skulle da lige være, at navnet 'holm' i voldstedets navn er nævnt som et eksempel på borgindikerende stednavn, og kommer således til at leve op til stednavneundersøgelsens resultat. Studenteropgave udført af Sidsel Boldsen, Rasmus Thorsø Nielsen og Camilla Polmer, KU 2015.
25. Agersnap Larsen og Hjermand 2010.
26. Balslev, Humlekrog Greve og Nørgaard 2015.
27. Schlosser Mauritsen 2015.
28. Selve voldstedet (heri er dæmningsvejens areal ikke medregnet) breder sig ud over et areal på ca. 8.000 m², heraf repræsenterer de registrerede bankers flade et samlet areal på ca. 1.290 m². Den arkæologiske undersøgelse kom i fladen til at repræsentere et areal på i alt ca. 428 m² fordelt på seks udgravningsfelter, og der blev sammenlagt dokumenteret ca. 200 m² profiler.
29. Den nordligste og arealmæssigt mindste og ret stejle forhøjning, A, beliggende nær det sted, hvor dæmningsvejen slutter, blev ved forundersøgelsen antaget for at være af nyere dato og uden relation til voldstedet. Denne forhøjning indgik derfor ikke i placeringen af søgegrøfter på dette tidspunkt. Ligeledes lå forhøjning A uden for det areal, grundejeren havde ladet slå forud for udgravningen i 2014. Det var derfor først under bearbejdningen af udgravningens resultater, at tolkningen af denne forhøjnings mulige sammenhæng, som en del af det samlede anlæg, gik op for os. Den nordligste forhøjning betragtes derfor indtil videre som en menneskeskabt bank på lige fod med de øvrige tre banker.
30. Henningsen, Hjermand, Krants & Thomsen, 2012, s. 19.
31. Thomsen, 2007.
32. Olsvik, 2017.
33. Hendricks, 2013.
34. Enevold, 2015.
35. Holm Larsen og Mose Jensen, 2015.

36. Kanstrup, 2015.
37. Murray, 2015.
38. Laigaard, 2015.
39. Jouttijärvi, 2015.
40. Laigaard, 2015.
41. Affaldslag defineres ved at have et relativt stort indhold af diverse fund, selve affaldet, hvis det er husholdningsaffald som her, har også et stort indhold af omsat organisk materiale, der repræsenterer det øvrige indhold i laget – at laget beskrives som “trafikeret” skyldes, at det efterfølgende er blevet trådt på/trampet fladt, har “ligget fremme”, hvilket kommer til udtryk ved en tykkere eller tyndere flade øverst i laget. Det har samme indhold og farve som resten af laget, men er bare mere kompakt. Denne kompakthed giver sig til kende i fladen ved at have en skarp kontaktflade til det overliggende lag – dvs. at det slap let ved fremrensningen. I profilregistreringen vil en sådan flade ofte kunne mærkes som mere fast ved afrensningen og kan være svær at få øje på, hvis man ikke lige er opmærksom på det.
42. Kveiborg, 2020.
43. Det er åbenbart, at en enkelt datering ikke er tilstrækkelig dokumentation for en sikker datering, der var derfor budgetteret med udtagelse af minimum ti prøver til dendrokronologisk analyse.
44. Jacobsen, 2010, s. 57.
45. Christensen, 2015.
46. Bøgh, 2015.
47. Bøgh, 2003 s. 35-45.
48. Hjermand, 2015.
49. Bøgh, 2015.
50. Olsvik, 2017 s. 93-122.

LITTERATUR

- Agersnap Larsen, Lars og Jesper Hjermand 2010: *De Fem Halder. Kan man kigge gennem jorden?* Pilotprojekt til implementering af ikke-destruktive arkæologiske undersøgelsesmetoder (IDA) i Dansk Middelalderarkæologi. Viborg.
- Bøgh, Anders 2003: *Sejren i Kvindens Hånd. Kampen om Magten i Norden ca. 1365-89.* Århus.
- Hendricks, Vincent F. 2013: *Kriterier for viden i efterforskningen. I: Om at opdage. Metodiske refleksioner over politiets undersøgelsespraksis.* Frederiksberg.
- Hjermand, Jesper 2015: *Three Castles at Hald: An Unfinished Eathwork and a Forgotten Siege – New Archaeological Investigations into the Medieval Fortifications at Hald. Castles at War. Castles of the North I.* Af: Rainer Atzbach, Lars Meldgaard Sass Jensen, and Leif Plith Lauritsen (red.) Århus og Nyborg.
- Hvidtfelt Nielsen, Kristian 2017: *Viden, Tænkepauser* 46, s. 38. Aarhus.
- Jacobsen, Knud Erik 2010: *Sallingholm – og “kongerne af Salling”, Skive-egnens Jul 2010.* Skive.
- Kroman, Erik (udg.) 1971: *Den danske Rigslovgivning indtil 1400*, nr. 35/ Dronning Margretes Nørrejske Forordning 24. januar 1396 Oversat til moderne dansk af Anders Bøgh, 2007 udgivet på danmarkshistorien.dk, Århus Universitet.

- La Cour, Vilh. og Hans Stiesdal 1957: *Danske Voldsteder*. Fra Oldtid til Middelalder. Tisted Amt. København.
- La Cour, Vilh. og Hans Stiesdal 1962: *Danske Voldsteder*. Fra Oldtid til Middelalder. Hjørring Amt. København.
- Olsvik, Eigil H. 2017: Vitenskapsteori for politiet – Tenkemåter i kunnskapsstyrt politiarbeid. Oslo.
- Pontoppidan, Erich 1768: *Den Danske Atlas Eller Konge-Riget Dannemark*, TOMUS IV København 1768, XIII Cap. Viborg Stift. Skivehus Amt 739. København.
- Stott, David, Søren Munk Kristiansen & Søren Sindbæk 2019: Searching for Viking Age Fortresses with Automatic Landscape Classification and Feature Detection. *Remote sensing*. Høbjerg.
- Thomsen, Turi 2007: “Single context registration” – fra teori til anvendt praksis. *Arkæologisk Forum* Nr. 16. Saxo instituttet, København.
- Vrist Rønn, Kira 2013: Hypoteser og forklaringer i opdagelsesarbejdet. I: *Om at opdage. Metodiske refleksioner over politiets undersøgelsespraksis*. Frederiksberg.

UPUBLICERET MATERIALE

- Boldsen, Sidsel, Rasmus Thorsø Nielsen og Camilla Polmer 2015: *Middelalderborge i Region Midtjylland – Stednavne som kilde*. Studenteropgave superviseret af cand. mag. Bo Nissen Knudsen, lektor, ph.d. Peder Gammeltoft og professor Bent Jørgensen. Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
- Bøgh, Anders 2015: *Rapport over resultaterne af studierne af de middelalderlige kilder vedrørende pilotprojektets testborge*. Historisk kildegennemgang: Sallingholm. s. 14-20, Institut for Historie, Aarhus Universitet.
- Christensen, Kjeld 2015: *Dendrokronologisk undersøgelse af egetræsprøve SMS1375x1 fra Sallingholm voldsted, Åsted, Salling*. W233 WM2439. Trædateringslaboratoriet Wormianum Moesgaard.
- Enevold, R. 2015: *Vurdering af pollenbevaringen i ti prøver fra Sallingholm, SMS 1135 (FHM4296/1731)*. Afdeling for Konservering og Naturvidenskab, Moesgaard Museum.
- Greve, Mette Balslev, Mogens Humlekrog Greve og Henrik Nørgaard 2015: *Elektromagnetiske målinger af fire områder i forbindelse med pilotprojekt om fire middelalderlige voldsteder*, slutrapport fra Institut for Agro-økologi, Aarhus Universitet.
- Henningsen, Helle, J. Hjermand, L. Krants Larsen og T. Thomsen 2012: *Prospekt til ansøgningen af midler til pilotprojektet Middelalderlige borge i Region Midtjylland. Pilotprojekt*. Gylling.
- Holm Larsen, J. og P. Mose Jensen 2015: *Rapport vedr. vedanatomet og makrofossil analyse, SMS1135, Sallingholm (FHM 4296/1731)*. Afdeling for Konservering og Naturvidenskab, Moesgaard Museum.
- Jouttijärvi, Arne 2015: *Analyse af slagter fra Sallingholm (SMS1135)*. Heimdal-archaeometry Report 15-01.
- Kanstrup, M. 2015: *AMS14-C-datering Sallingholm SMS1135*. Institut for fysik og astronomi, Aarhus universitet.
- Kruses, Rasmus Henrik 1844: indberetning, gengivet i manuskriptet “*Nørre Jyllands Mærkværdigheder...*”

- Kveiborg, Jacob 2020: *Zoarkæologisk analyse af knoglemateriale fra SMS1135 Sallingholm (FHM4296/1731)*. Afdeling for Konservering og Naturvidenskab Moesgaard Museum.
- Laigaard, Inger 2015: *Dendrokronologisk undersøgelse af egetræsprøver fra Sallingholm voldsted, Åsted, Salling (SMS1135)*. WM2439. Trædateringslaboratoriet Wormianum Moesgaard.
- Murray, Andrew Sean 2015: Notat til G01 15, ang. OSL-datering Sallingholm 2014. Risø.
- Schlosser Mauritsen, Esben 2015: *Rapport for droneflyvninger i forbindelse med projektet Middealderborge i Midtjylland*. ARKVEST / Ringkøbing-Skjern Museum.
- Strandgaard, H.C. 1869: indberetning til Nationalmuseet.

The Sallingholm castle mound – process, results and methodological considerations

The investigations at Sallingholm castle mound were carried out as part of a study of four test localities in a pilot project called *Middelalderborge i Region Midtjylland* (Medieval Castles in Central Denmark Region). A joint project established for the region's archaeologists, carried out in 2014-15.

Prior to the archaeological survey executed in 2014, the Sallingholm castle mound lay relatively unnoticed in the Hinnerup river valley. Its banks were barely noticeable under the meadow vegetation, especially when compared with the impressive Skanseshøj castle mound just 200 m to the east of Sallingholm, with its steep banks towering above the edge of the river valley. A causeway provided the only access to Sallingholm, and Skanseshøj is located precisely at the point where the road from the castle mound meets the mainland.

There has been speculation over time as to the connection, if any, there may have been between the two strongholds. In the study of Sallingholm, several aspects were clarified that have a bearing on an interpretation of the relationship between Sallingholm and Skanseshøj.

Sallingholm turned out to be a much larger structure than foreseen. In earlier submissions, the structure was recorded as consisting of two oval banks, together with a causeway. The project's initial field survey, followed up by archaeological excavations, revealed that it consists of four discrete man-made turf banks and was extraordinarily well-constructed.

Given its position, Skanseshøj was able to control access to Sallingholm, the

castle mound in the meadow, and Sallingholm's interpretation as a refuge seems obvious. The locality was not excavated in its entirety, and it is possible that the picture that emerged, based on a relatively small number of finds and a limited occurrence of accumulated waste layers, is not fully comprehensive. The information currently available forms the basis for an interpretation of Sallingholm as a stronghold that was not in continuous use and perhaps only occupied quite briefly: This concurs with the theory that Skanseshøj was built for a siege.

One aim of the study was to obtain an accurate date for Sallingholm using dendrochronology. To this end, samples of well-documented, dateable wood were collected for analysis. Of these, ten samples produced reasonably reliable dates and one was particularly precise, specifying a felling date in the spring of 1372.

The remaining dates were less precise and fell into two groups: One group dated remains associated with the construction of one of the banks to about 1372, the other group, comprised of samples from a presumed timber road by another bank, gave a date approximately 20 years later.

A precise date for activities at the stronghold focussed the search for relevant historical sources. The date in the spring of 1372 proved to be particularly interesting in relation to the siege/refuge hypothesis: 1372 was the year when King Valdemar IV Atterdag concluded peace with the coalition of the southern counts who had ruled the kingdom since 1368. Not everyone wanted to surrender to Valdemar voluntarily, and some of the

Jutland nobility, in particular, had to be persuaded by force and siege.

The results presented here suggest that the owner of Sallingholm was one of the rebellious Jutland nobles who, in 1372,

needed to defend themselves against the Danish king.

With this study, Sallingholm, a previously unknown castle mound, has become part of Danish history.

Turi Thomsen
Museum Salling